

İktidar ve Meşrulaştırma Mücadelesinin Odağı Orta Asya: Sovyetlerin Dil ve Eğitim Politikaları

Ferhat Karabulut*

Özet: Bu çalışmada Sovyet Hükümeti ve Komünist Partisi'nin Orta Asya Türkleri üzerinde uyguladığı dil ve eğitim politikalarını, ders kitapları bağlamında ele aldık. Ruslaştırma sürecinde ortaya çıkan iktidar mücadelesinin bir analizini yaptık. Sovyetlerin, iktidar mücadelesini anlayabilmek ve uygulanan politikaları tahlil edebilmek için Michael Foucault'nun, iktidar ve aparatları üzerine yapmış olduğu çalışmalarından ve modellerden faydalandık. Sovyetlerin, Orta Asya'da uyguladığı dil ve eğitim politikalarını, iktidar merkezli incelerken, iktidarın en önemli *normalleştirme aparatlarından* olan biri Özbekistan'da diğeri Kazakistan'da basılmış iki ders kitabını analiz ettik. 1962 yılında ilkökul çağındaki çocuklara yönelik hazırlanmış bu okuma ve dil öğretimi kitaplarının, iktidarın meşrulaşmasında nasıl rol üstlendiklerini göstermeye çalıştık.

Anahtar Kelimeler: İktidar, Sovyetler, Komünist Partisi, Özbekistan, Kazakistan, dil politikası, eğitim politikası.

Giriş

Bu çalışmada, Sovyetler Birliği tarafından uygulanan Ruslaştırma politikaları ve bu politikalar çevresinde gelişen *iktidar ve meşrulaştırma* süreci üzerinde durulacaktır. Öncelikle ve özellikle, *Sovyet Hükümeti ve Komünist Partisi*'nin, Türk dilini ve dili hareket noktası yapan ders kitaplarını, araç olarak nasıl kullandıkları üzerinde durulacaktır. Bunu yaparken Sovyetler Birliği'nin hangi yöntem ve stratejilerle hareket ettiği ve Türk topluluklarını şekillendirme adına hangi aşamaları gerçekleştirdiği üzerinde ana hatları ile durulacaktır.

Bilindiği gibi *Sovyetleştirme* ve sonrasında gelen *Ruslaştırma* sürecinde, *iktidarın* en önemli mücadele alanı olan dil, merkeze yerleştirilmiş ve dilin kapsam alanı içerisinde yer alan eğitim politikaları, merkez yönetim tarafından tabana doğru türlü *aparatlar/araçlar* kullanılarak yayılmaya çalışılmıştır. Lenin'in, henüz devrim gerçekleşmeden önce ileri sürdüğü "korenizatsiia"¹ (Bilinsky 1962: 138–157), ile ilgili görüşleri, ana dilinde eğitim hakkı ve milli

* Celal Bayar Üniversitesi Fen-Edebiyat Fakültesi / MANİSA
ferhatkarabulut@yahoo.com

kültürün özgür olacağı ile ilgili vermiş olduğu eşitlikçi politika vaatleri, zaman zaman kesintiye uğrasa da, *şekilde milli özde sosyalist* bir modelde Sovyetler Birliği dağılıncaya kadar devam etmiştir. Bu yüzden, “Sovyetler döneminde, Sovyet dil politikası oldukça merkeziyetçi bir görüntü çizmiş ve Moskova’daki merkezi otorite tarafından biçimlendirilmiştir. Bu aşamada yerel diller büyük oranda Rusça’nın baskısı ve etkisi altında kalmıştır. Dil yasaları ve bu yasaların uygulanmasından sorumlu olan kadın ve erkekler, bu dil politikası çerçevesinde yetiştirilmiştir” (Schlyter 2001: 127–136). Federalizmin ve Rusça olmayan dillerin teşviki, Komünist Partisi’nin iktidarının yayılması ve sürdürülmesi amacıyla stratejik bir karar olmuştur. Teorik planda ise Komünist Partisi’nin resmi doktrini ile aşamalı olarak milli farkların ve milletlerin zamanla ortadan kalkacağı umulmuştur. N. Kruşçev, bu konudaki düşüncesini, 1961’de, *22. Parti Kongresi*’nde, *Sovyetler Birliği Komünist Partisi 3. Programı*’nda dile getirmiştir. “Ona göre, etnik farklar zamanla yok olacaktır ve tek bir anlaşma dili (*lingua franca*) bütün halklar tarafından kabul edilecektir. Milli dilin ve farklılıkların yok edilmesi, sınıf farklılıklarının yok edilmesinden daha öncelikli olmalıdır. Bu parti programında, Kruşçev, daha güçlü bir dil kullanır. Daha ileri seviyede olacak biçimde, yeniden dost olma (*sblijenie*) ve büyük halkların birleşimi süreci, sonuçta milletlerin *birleşmesine ve kaynaşmasına* (*sliyanie*) yol açacaktır” (Bilinsky 1962: 142).

Dil politikaları ile paralel şekillenen eğitim politikaları da hiç kuşkusuz, Sovyet hükümetinin sosyalist topluma ulaşmada kullandığı en önemli araçlardan biri idi. Dilin (ana dilinin) ve dolayısıyla eğitimin her an denetimde tutulduğu “Sovyet-Rusya’da yapılan bütün eğitim faaliyetleri, Rus sömürgecilerin çıkarları için olmuştur” (Gömeç 2003: 88). Nitekim daha Çarlık Rusyası döneminde, İlminski, aşırı milliyetçi ve merkeziyetçi bir anlayış sergilemiş ve *silici bir politikanın* öncülüğüne soyunmuştur. “1881 yılında N.I. İlminski, A.P. Maslovski’ye gönderdiği mektupta, Türkistan halkının eğitilmesinden, özellikle onların yüksek öğrenim kurumlarında eğitim almalarından derin endişeleri olduğunu, bunun Moğol istilasından daha korkunç neticeler doğuracağını ifade ediyordu. Yerlilerin ilkokul düzeyinde bir bilgi seviyesinde bulunmasını yeterli gören İlminski, yerlilerin ana dillerini gramer kuralları çerçevesinde öğrenmesini tehlikeli buluyordu” (Egamberdiyev 2005: 106).

Bu merkeziyetçi yapının ve meşrulaştırma² sürecinin işleyiş mekanizmasının tespiti için, bu çalışmada, 1962 yılında basılmış olan iki ders kitabı analiz edilecektir. İlkokul seviyesinde bulunan öğrencilere ana dilini öğretmek ve çocuk dimağları şekillendirmek için biri Özbekistan’da Özbek öğrencilere okutulan, *Oqış Kitâbi* (O. Şerafeddinov, T. Sıddıkov, M İbrahimov 1962), diğeri açıklama dili Rusça olan Kazakistan’da Rus-Kazak okulunda, Kazak ve Rus öğrencilere okutulan ders kitabı, *Kazak Tili* (Begaliyev, Aydarbekov

1962), Ruslaştırma politikaları çerçevesinde değerlendirilecektir. Sovyetlerin dil ve eğitim politikaları ele alınırken Michel Foucault'nun *iktidar* ve *iktidarın* yapısı ve işleyişi üzerinde ileri sürdüğü görüş ve tespitlerden faydalanılacaktır.³

Bir *iktidar* ve *asimilasyon* mücadelesine sahne olan Orta Asya'da izlenen politikalar neticesinde, Türk toplumu yüz yıl içerisinde büyük değişimler geçirmiştir. İktidar üzerine önemli çalışmaları olan Michel Foucault, *iktidarın*, özellikle 19. ve 20. yüzyılda, hemen bütün toplumlarda görünmeyen bir şekilde bireyin hayatının tüm kesitlerine yerleştiğini ifade eder. Bunun için kendince yöntemler geliştiren *iktidar*, en belirgin bir biçimiyle (görünen ve görünmeyen boyutuyla) Sovyetlerde ortaya çıkmıştır denebilir. Foucault, *iktidarın* geçirmiş olduğu aşamaları ve gelmiş olduğu son noktayı söz konusu ederken, adeta Sovyet *iktidarını* (her ne kadar kapitalist toplumların analizini yapsa da) işaret etmektedir. “Ben *iktidar* mekanizmasını düşündüğümde, *iktidarın* bireylerin tohumuna kadar ulaştığı, bedenlerine eriştiği, hal ve tavırlarına, söylemlerine, öğrenimlerine, gündelik yaşamlarına sindiği kılcal var olma biçimini düşünüyorum” (Foucault 2003: 23). Burada Foucault, sadece tepeden inme bir baskı ve sonucunda gelen bir boyun eğiştiren değil, bir içselleştirme ve bunun neticesinde gelen mutlak *iktidar* ilişkilerinden bahsetmektedir.

Buna göre, Sovyetlerin kuruluş aşamasında, Lenin'le ortaya çıkan *meşrulaştırıcı* ve *sakinleştirici iktidar* modelinde, Foucault'nun söz konusu ettiği toplumun ve bireyin kılcal damarlarına kadar işlemiş bir *iktidar* modelini görmekteyiz. Stalin'le başlayan baskıcı ve huzursuz edici *iktidar* mücadelesi, onun uyguladığı dil, eğitim ve ekonomik politikalar neticesinde, gözetleyici, cezalandırıcı, normalleştirici ve nihayet sinayıcı bir yol izlemiştir. Sonuçta tepeden inme *iktidar*, bireyin bedenine ve iç dünyasına kadar işleyebilmiştir. Her ne kadar farklı bir boyutta olsa da bu işleyiş, Foucault'nun sözünü ettiği modelin gerçekleşmesini Orta Asya Türk toplumu aleyhine kaçınılmaz kılmıştır. Foucault'ya göre bu tür bir *iktidardan* söz ederken yalnızca yukarıdan gelen hegemonyadan bahsedilmemektedir. O özetle şöyle der, “İktidarın işleyişinden söz ettiğimde, yalnızca devlet aygıtı sorununa, yönetici sınıf, hegemonik kastlar sorununa gönderme yapıyor değilim, bireyin gündelik davranışlarında, bedenlerine varıncaya kadar üzerlerine işleyen, giderek daha da incelen, tüm mikroskobik *iktidarlar* dizisine gönderme yapıyorum” (Foucault 2003: 48).

Nitekim Sovyet *iktidarının* normalleşme süreci olarak görebileceğimiz Kruşçev döneminde yazılmış olan ve inceleme konumuzu teşkil eden ders kitaplarında bunu daha iyi görmekteyiz. Bu kitaplarda seçilen *konular*, *konuların işleniş biçimi*; *lider*, *kahraman*, *vatan*, *millet*, *devlet* ve *tarih anlayışı* önce bu tepeden inen *iktidarın* gerçekleştirilmesi için kullanılmakta, sonra da

Foucault'nun ileri sürdüğü gibi bir *normalleştirme* ile bireyin *kılcal damarlarına* (bir bakıma şuur altına) kadar işlemektedir. Ayrıntılı bir şekilde aşağıda görüleceği üzere, birey daha çocuk yaşlarda kaçınılması zor olan bu *iktidarın* çekim alanına girmekte ve o alandan hiçbir şekilde kurtulma fırsatı bulamamaktadır. Aslında birey (ya da çocuk) kurtulma arzusunu da çok fazla duymamaktadır, zira çevresinde gördüğü normalleştirilmiş bir yapay dünya ve onu var eden *iktidar*, ona düşünmeyi ve sorgulamayı unutturmuş bir *iktidardır*. Zira her şey yerine oturmuş ve bireyin (çocuğun) nazarında dünyanın en müreffeh ve güçlü ülkesi Sovyetler Birliğidir. Gücün ve refahın en önemli kaynağı da halkların gönüllü birlikteliği ve aralarında kurdukları dostluk ve kardeşlik bağlarıdır. Bu bir bakıma yapay bir kaynaştırma ile oluşturulmuş sanal dostluğun inşasıdır. Daha devrimin ilk yıllarından itibaren aslında milletlere (daha sonra halklara) kardeş olma emri verilmiştir denebilir. “Stalin’in 1935’te söylediği ve *Komünist Fırkası Tarihi’nin Öğrenilmesine Yarayan Eserler Külliyyatı’nın* 3. Cilt 659-660’ncı sayfasında aynı basılmış olan nutkunda: ‘Sovyet Rusya’daki milletler arasında kardeşçe dostluk yaşadıkça, bizim memleketimizin halkları hür kalırlar, mağlup edilemezler... Bu dostluk yaşadıkça, kuvvetlendikçe, iç ve dış düşmanlarından hiç kimse bizim için tehlikeli değildir’ demektedir” (Kırimer 1997: 114). Her ne kadar bu düşünce Sovyetler dağılıncaya kadar normalleştirici teknikler kullanılarak devam ettirildi ise de aynı Stalin, *II. Dünya Savaşı* sonunda sadece Rusları öne çıkarmış ve sadece onları taltif etmişti. Stalin, yapmış olduğu bir konuşmada kadehini Rusların önünde ve sadece Rus halkı için kaldırmış ve onları kurtuluşa öncülük eden üstün bir millet olarak tanımlamıştır. Mayıs 1945 yılında yapmış olduğu bu konuşmada Stalin şöyle demiştir. “Kadehimi Sovyet halklarının ve özellikle Rusların şerefine kaldırıyorum. Her şeyden önce Rus halkının şerefine içiyorum, çünkü bu savaşta Ruslar bütün diğer milletler içinde öncü kuvveti oluşturdular ve en önde savaştılar” (Cyber USSR 2008). Yani hedef başka, niyet başka idi. Görünürde sahnelenen oyun, gerçekte başka bir oyunun parçası idi ve bu oyunda başrol oyuncularını şartlar ne olursa olsun Ruslar olacaktı. Çünkü senarist yani iktidar, sosyalizmin Rus kültürü ve Rus dili etrafında şekilleneceğini düşünüyordu ya da en baştan oyunun finalini öyle planlamıştı.

Orta Asya Bir İktidar Sahnesi: Dil ve Eğitim Politikalarının Şekillenme ve Dönüşme Süreci

Foucault’ya göre, bedenler üzerindeki disipline edici *iktidar* üç kontrol kipinden oluşmakta idi: Gözetleme, normalleştirme ve sınama. Foucault, *Bentham*’ın mimari bir tasarım olan *Panopticon*’unu gözetleme isteğini en iyi temsil eden örnek olarak kullanır. *Panoptik mekanizmanın* (her şeyi tüm yönleri ile ışık altına çıkarıp görünür kılma) temel prensibi, kapalı bir mekânda

yaptığı mimari düzenlemeyle, gözlem nesnelerini herhangi bir engel olmadan istenildiği zaman gözlenmeye hazır kılarak, *iktidar* uygulamasıdır. Daire şeklinde inşa edilmiş hapishanelerde olduğu gibi herkesin her an görülebildiği yapılar, *iktidarın* işleyişini kolaylaştırmaktadır. Özel inşa edilmiş hücrelerde bulunan mahkûmlar, merkezi bir kuleden sürekli olarak gözetlenip gözetlenmediklerini asla bilemeyeceklerinden, herkes bir süre sonra kendi davranışlarını kontrol etmeye başlar. Benzer şekilde, ya da gerçek hayatta, bu mekanizma ile fabrikada, okulda, orduda; işçilerin, öğrencilerin ve askerlerin tek başlarına veya topluca, özel amaçlar için saklanma hakkına sahip oldukları hiçbir yer yoktur. İnsanların topluca bulunabildikleri tüm mekanlar görünebilir kılma anlamında aydınlatılmıştır (Foucault 1979: 202-203).

Hükmü altına aldığı bütün yabancı unsurları (hatta bazen Rus unsurları) her zaman, bazı gözetleme teknikleri kullanarak kontrol altında tutmayı iktidarının en önemli gayesi saymış olan Sovyetler Birliği (tıpkı Çarlık Rusyası gibi), adeta saydamlaştırılmış bir *milletler hapishanesi* kurgulamıştır (Kırimer 1997: 112). Böylece, Ruslara ait olmayan topraklarda, insanı gözetleyen⁴ bir *iktidar* olan Komünist Partisi, her zaman kendine öznelere oluşun bir gözetleme kulesi inşa etmiş ve bu kuleye bazen gözükecek şekilde bazen de itibari olarak gözetleyiciler ve cezalandırmacılar yerleştirmiştir. Gözetleyenler bir piramidin tepeden aşağıya doğru genişlemesi gibi genişleyerek tabana yayılmıştır. Parti veya hükümet, bunu yaparken de kendine kullanabileceği öznelere oluşun bir *iktidar* zinciri oluşturmuş, bu öznelere de yerli halkın bireylerinden oluşmasına özen göstermiştir. Sonuçta her birey, bir bakıma, kendinin ve toplumun denetleyicisi ve cezalandırmacısı durumuna gelmiştir. En azından birey, iç dünyasında sürekli gözlenmekte olduğu ve hata yaptığı zaman (yani partinin izinden ayrıldığında) cezalandırılabilirliği hissine kapılmıştır. İktidarın, öznesi haline gelme olgusuna ve yerli halktan *iktidarın* öznesi haline gelenlere pek çok örnek bulunabilir. Örneğin, bu öznelere biri Özbekistan'da ortaya çıkmıştır. “1937 yılında Sovyet anayasasına uygun bir anayasa hazırlandı. Stalin’in direktifleriyle Özbekistan Komünist Partisi’nin başına 1937’de Osman Yusupov getirilmişti. Yusupov, Stalin’in kanlı rejimini Özbekistan’a sokan kişi olarak tanındı” (Togan 1940: 14). Yusupov, sonuçta, *iktidar* adına ve hesabına, kendi soydaşı olan Feyzullah Hocayev⁵ ve bazı Özbek aydınlarının ölümünde rol oynayacaktır. Bu ve buna benzer yaklaşımlarla Sovyet *iktidarı*, kurduğu teşkilatlar (aparatlar veya teknikler) ile toplumun bütün katmanlarına yayılmayı başarabilmiştir. Böylece, Sovyet hükümeti ve Parti yaşadığı sürece, *Büyük Birader*’den (Orwell’ın *Big Brother*’ı gibi) habersiz, hiçbir iş ya da hareket söz konusu olmayacaktır. İlerleyen dönemlerde ise Foucault’nun, *iktidarın* mikroskobik olduğu veya kılcalıca kadar ulaştığı tezini ispatlarcasına, Komünist Parti, teşkilatını en ücra yerlere kadar yayacak ve ondan izinsiz hiçbir hareket söz konusu olmayacaktır.

“Meselelerin çoğu Sovyet Komünist Partisi’nin direktifleri doğrultusunda ele alınır. Sovyet Komünist Partisi, Yüksek Sovyet kanalıyla en küçük yerleşim birimi olan köylerden başlayarak Cumhuriyetlere kadar bütün ülkeyi kontrolünde tutar” (Saray 1999: 175). Bu kontrolü de aşağıda ders kitaplarında görüleceği üzere, *iktidarı* içselleştiren, sorgulamasız, teslimiyetçi ve köksüzleştirilmiş bireyler vasıtası ile gerçekleştirecektir.

Sovyet sistemine aşına olanların bildiği üzere, başlangıçta parti üyesi görünümünde olan bireyler, zamanla yönetim kademelerinde yer alarak, halkın içinden (kendi kültürünü aşağı çekerek) çıkmaya ve ondan uzaklaşmaya başlamıştır. Sosyal hareket alanını besleyen en önemli kaynak ise eğitim seviyesi çok yüksek olmamak koşuluyla yerli halkın çocukları olmuştur. Başlangıçta gözetleyip sonra da onlara her zaman gözetleniyor hissini vererek *iktidarın* gücünü bireyin zihnine yerleştiren Sovyet-Rus *iktidarı*, diğer sömürge ülkelerinden farklı ve belki de ustaca bir şekilde *normalleştirici teknikler* kullanmıştır (Foucault 1992: 168–169). “Sovyetler, Bolşevik rejimini Rusya İmparatorluğu’na hâkim kıldıktan sonra, Rus olmayan milletlere devamlı olarak şu düşünceleri telkine çalışmışlardır. Rus olmayan milletlerin Rusya’ya veya Sovyetler Birliği’ne girişleri, tarihi bir zaruretti, müsbet bir işti, bu milletler için hayırlı ve faydalı olmuştur. Bu meyanda Sovyet propagandasının bütün vasıtaları, Türk halklarına, Türk ülkelerinin Rusya’ya ilhaklarının, işgal ve emperyalistçe harpler neticesinde değil, gönüllü bir şekilde vuku bulunduğunu ispata gayret etmişlerdir” (Saray 1999: 175, Kara 2006: 29-30). Nitekim bunu özellikle 1950’lerden sonra yetişen yeni nesillere gönüllü olarak da kabul ettirebilmişlerdir. Zira daha çocuk yaşta Sovyet veya Rus propaganda-sına maruz kalan çocuk, kendisine hazır sunulan bilgiyi sorgulamadan almış, mesela, *Kolhoz*ları mutlak refahın yaşandığı yerler olarak tanımış veya kabul etmiştir. Bu kolay kabulün asıl sebebi ise en basit şekli ile ders kitaplarında görülecektir. Bu kitaplarda, *Kolhoz* tarihinin sancılarında veya hâlihazırdaki olumsuzluklarından değil, makineleşmiş modernizmin bir tezahürü olarak yapay bir komün hayattan bahisler yer almaktadır. Bu arada yine *iktidarın* normalleştirilmesi için *Kolhoz*, önemli bir araç olarak da kullanılmaktadır. Sözde, hiçbir olumsuzluğun yaşanmadığı bu çiftlikler, aslında tarihsel olarak ülkenin düşman işgalinden kurtulmasında çok önemli roller de üstlenmiştir. Bu rollerin ne olduğunu ve nasıl ele alındığını aşağıda göstereceğiz.

Şekilden Öze Kayan İktidar Mücadelesi

Yukarıda da değindiğimiz üzere, Çarlık Rusyası’nın *iktidar* anlayışını dönüştürerek zamana ve zemine göre politikalar belirleyen Sovyet hükümeti ve Komünist Partisi, zor kullanmanın devamında denetim, disiplin, hiyerarşik gözetim, normalleştirici teknikler, sınav ve ceza yöntemlerini yeri geldikçe sırasıyla kullanmayı bilmiştir. Böylece, kitleleri elinde tutmayı ve *tek ideoloji*,

tek devlet ve çok milletli tek kültür hedefini gerçekleştirmeyi imparatorluğun kuruluşunu takip eden ilk yıllardan itibaren öncelikli ve nihai hedef olarak benimsemiştir. Buna göre, mutlak ideoloji kuşkusuz sosyalizm olacaktı. Nihai hedefe ulaşmak için başlangıçta verilecek tavizler bir zaaf değil sistemli bir hareketin gereği idi. Aslında her hareket, yerli halkın kimliğini yansıtacak ve onu tatmin edecek şekilde planlanmıştı. Bu hedefi *şekilde milli özde sosyalist ilkesi* ile şekillendirdiler. Başka bir deyişle görünüşte en az 130 etnik kimlikten oluşan Sovyet İmparatorluğu, herkese eşit haklar verecek, ana dilinde eğitim hakları taniyacak ve mozaik bir millet görüntüsü çizecekti. Bunu henüz Çarlık Rusyası yıkılmadan önce Lenin'in hem özel mektuplarında hem de parti politikalarında ve manifestolarında açıkça görmekteyiz. Devrimi gerçekleştiren Lenin, inandığı veya inanıyor görüldüğü, halkların eşitliği ve ana dilinde eğitim anlayışını gerçekleştirerek ve halklara kendi kendini idare etme hakkı vererek, hem yönetimi altındaki halka mesajlar vermiş, hem de dünyaya özgün bir model sunarak, sosyalizmin en ideal yönetim biçimi olduğunu ispatlamak istemiştir. Yüzeyde gerçekleşen bu birliktelik ve elde edilen haklar, uygulamada ise farklı yansımalar göstermiştir.

Bu aslında yine Foucault'nun *iktidarı* bir piramit gibi tanımlamasına bir örnek teşkil etmektedir. En tepede mutlak *iktidar* yer alırken, piramidin aşağısına doğru hiyerarşik bir *iktidar* ve yönetim dağılımı söz konusu olur. Piramidin aşağısında bulunanlar daha aşağıda bulunanları yönetirken, kendileri de yukarıdakiler tarafından yönetilirler. Yani en zirvedeki hariç aşağıdakiler hem *iktidar* hem de tebaadır. Tebaa olmak yönetilmek ve her an gözetim altında tutulmak demektir. Yukarıda bahsettiğimiz gibi Sovyet imparatorluğunda mutlak *iktidar* Komünist Partisi'dir, yani Lenin'dir (sırasıyla Stalin, Kruşçev, Brejnev, Gorbaçov v.d.). Lenin, mutlak lider olma vasfını hem hayatı boyunca hem de Sovyetler var olduğu sürece sürdürmüştür. Lenin'in baskın bir kişilik olarak nasıl kullanıldığı, incelediğimiz ders kitaplarında daha açık görülecektir.

İktidar sadece bastırma, sınırlandırma ya da yasaklama olarak algılanmamalıdır. İktidar kendi gerçekliğini, üzerinde olduğu alanı ve haklılaştırma mekanizmalarını da üretir. Biz burada Rus işgali ile başlayan ve Sovyetler döneminde had safhaya ulaşan Orta Asya milli mücadele tarihi üzerinde durmayacağız. Hiç kuşkusuz, işgale ve baskıya karşı Türk toplulukları gerekli mücadeleleri vermişlerdir. İsyanlar, kurulan partiler (Alaş Orda gibi), yazar ve şairlerin özellikle sembolizme yaslanan eserleri (Çolpan, Kadiri, Aybek gibi) çok önemli karşı *iktidar* mücadelesini temsil etmektedir. Bizim burada üzerinde duracağımız konu, baskı neticesinde gelen normalleştirme sürecinde, sistemin nasıl işlediği yönünde olacaktır. Olağanüstü zamanlarda ortaya çıkan hareketlenmelerin yanında gizli kalan bir nokta, her zaman olmuştur. Ders

kitapları da bu yönden önemlidir ve mutlaka Sovyetlerin başlangıcından itibaren ele alınıp incelenmelidir. Zira gördüğümüz kadarıyla, Ruslaştırma hareketinde Hükümet ve Parti, asıl gücünü adeta buradan almayı hedeflemiştir. Savaşlar ve sürgünler, yerini sükûnet zamanlarına bıraktığında, normalleşme gerçekleşmiş, Orta Asya Türk halkını okuryazar yapmak için açılan okullarda halkların kardeşliği ve Rusların üstün ırk olduğu fikri çocuk dimağlara daha eğitimlerinin başından itibaren pompalanmaya başlanmıştır.

Örneğin, sancılı bir süreç sonunda Türk toplumunu ve Türk kimliğini altüst eden Kolektif Çiftlikler (*Kolhozlar*) ders kitaplarında normalleştirici/meşrulaştırıcı bir unsur olarak sık sık yer alırken, bu çiftliklerde meydana gelen ikinci hayatlar (ötekinin hayatı), araştırmacılar tarafından yeterince ele alınmamıştır.⁶ Özellikle Orta Asya’da roman yazan aydınların kurgusal olarak dikkat çektikleri bu süreç, bilimsel verilerle mutlaka en ince ayrıntısına kadar ele alınmalıdır. *Kolhozlar* İktidarın kendini meşrulaştırdığı en önemli hareket alanı olmuştur. Yüz yıllardan beri sahip olduğu hayat anlayışını birden bire yerle bir eden kolektif hayat, ekonomik *iktidarı*, ideolojik *iktidarı* ve nihayet siyasal *iktidarı* hazmetme noktasında ve ona hareket alanı verme noktasında lokomotif görevi üstlenmiştir. Nitekim incelediğimiz ders kitaplarında Lenin, Komünist Partisi, Sovyet ordusu, vatan (Sovyet toprağı), devrim bayramları, vb. yanında *Kolhoz* hayatını anlatan parçalar oldukça önemli bir yer tutmaktadır. Şehirlerde Rus nüfusunun ve nüfuzunun çok yoğun olması ve eğitim sisteminin Ruslar tarafından şekillendirilmesinin, milli bilinç üzerinde yapmış olduğu tahribatı, kırsalda kolektif çiftlikler yapmıştır. Kolektif çiftliklerde ve şehir merkezlerinde okutulan ders kitaplarında normalleşmiş bir sürecin yansımaları görülür. Hayat her şeye rağmen devam etmektedir ve en güzel erdem dostluk, kardeşlik, saygı, yardımlaşma, çalışkanlık, paylaşma vs.dir. Oysa gerçek hayatta durum hiç de kitaplarda anlatıldığı gibi değildir. *Kolhozlaşmanın* en yoğun biçimde yaşandığı 1930’lu yılların başında ders kitaplarında anlatıldığı gibi bir kardeşlik ve dürüstlük örneği sergilenmemiştir. Aksine milyonlarca insanın hayatına mal olsa da süreç devam ettirilmiştir. Örneğin, “1932-1933 yıllarında milyonlarca Kazak Türkü suni açlıkla katledildiler. Binlerce göçebe aile zorla kolektif çiftliklerde toplandı. Hayvanlar otlak yokluğundan öldü. Karşı koyanlar gerici baylar diye vasıflandırıldılar” (Bacon 1980: 109-111). Buzdağının görünen bu yüzünde Sovyet hükümeti *iktidarını* sağlamlaştırmak ve tek dil ve tek millete dönüştürme eylemini gerçekleştirmek için her şeyin en mükemmel bir şekilde devam ettiği mesajını verme uyanıklığını göstermiştir. Gerçekte başlangıçtan beri asla kendinden kabul etmediği Türk insanını seviyor gözükerek ve ona aşağılayıcı gözle bakmadığını hissettirerek bireyin hayatının tüm kesimlerine yerleşmeyi hedeflemiştir.

Lenin'in, hedefe ulaşmak için her yöntem denenmelidir mantığının işletildiği "herkese eşit haklar" uygulamasının, aslında bölme, parçalama ve yönetme politikasının en önemli hareket noktası olduğunu bu gün herkes anlamış durumdadır. Lenin'in bu hakları niçin verdiği bütün ayrıntıları ile araştırmacılar tarafından ortaya konmuştur. Şekilde milli özde sosyalist anlayışının yerleştirilmeye başlandığı bir dönemdir Lenin dönemi. Çarlık Rusyası döneminde çoğunluğu modern anlamda okuma yazma bilmeyen ve yerleşik hayata geçmemiş olan halkları eğitmek ve onları Ruslaştırmak için Rus okullarının kurulmasına ve yaygınlaştırılmasına verdiği büyük önem elbette yadsınamaz. Yöntem olarak, bir ölçüde başarılı olsa da niyetleri yerli halklar tarafından açıkça görüldüğü için, çoğu zaman tepki ve itiraz ile karşılanmışlardır. Suni bir hayata önem verdikleri ve bunu da açıkça gösterdikleri için, okul sayısını artırsalar da bütün bölgeyi normalleştirme becerisini gösterememişlerdir. Onların stratejisindeki bu yanlışlığı veya eksikliği iyi gören Lenin, söylemlerini ustaca geliştirmiş ve aslında bir çelişki olarak görülen çok devletli tek millet hedefini gerçekleştirmek üzere söylemler geliştirmiştir. Daha 1917 öncesi yaptığı yazışmalarda ve parti politikalarında Çarlık yönetiminden farklı ve uzlaştırıcı bir politika izleyeceği mesajın açık bir biçimde vermiştir. Bu nedenle devrim onun başarısı olarak gerçekleşmiştir. "1914 yılında yazmış olduğu bir özel mektupta, o, milletlerin eşitliği ve etnik ulusların hakları konusunda planlarını özetlemiştir. Bu planda "özgürlük ve dillerin eşitliği" vurgusu yapılmıştır. Dil özgürlüğü okullarda ve diğer sosyal alanlarda ve kurumlarda ana dilini rahatça kullanma hakkı tanıyordu. Lenin bütün halklara şimdiye kadar uğramış oldukları zararların tazmini ve eşit hakların verilmesi konusuna vurgu yapıyordu" (Grenoble 2003: 35). 1919 yılında yayınlamış olduğu bir deklarasyon ile okuma yazma bilmeyen herkesin okuryazar olmasını hedeflemiştir. Bu deklarasyonda ilginç olan nokta, *yerli dillerde veya Rusçada* seçeneğinin konmuş olmasıdır. *Rusya Federasyonu Okuryazar Olmayan Topluluklarının Eğitimi Üzerine* adıyla yayımlanan 1919 tarihli yasada şöyle denmektedir. "Yaşları 8 ile 50 arasında olan okuryazar olmayan bütün Sovyetler Birliği vatandaşları tercihleri doğrultusunda ana dilinde veya Rusçada okuma ve yazma öğrenmekle yükümlüdür"(McLeish 1972: 309). Okuma yazma kampanyasının ikinci aşaması 1921-1932 yılları arasında gerçekleşir. "Bu tarihe kadar okuryazar oranı Tacikistan'da %52, Türkmenistan'da %61, Özbekistan'da %72' ye yükselir"(Tonkonogaja 1976: 48). Üçüncü aşama 1933 yılında başlatılır ve 1939'a kadar devam ettirilir ve sonuçta okuma yazma oranı Kazakistan'da %83.6'ya, Kırgızistan'da %79.8'e, Türkmenistan'da %77.7'ye ve Özbekistan'da %78.7'ye yükselir (Shorish 1984: 35-49). Lenin'in nihai hedefi bütün halkları tek bir komünist devlet çatısı altında toplamaktı. Başka bir deyişle bu harekette yukarıda bahsettiğimiz çelişki gibi görülen normalleştirme planları yatmaktadır. "Bu birleşme, etnik grupların

farklılıklarını temsil etmeleri ve yaşamaları değil, asimilasyona yol açacak bir birleşmedir”(Grenoble 2003: 35). Nitekim Lenin ile fikir birliği etmiş olan geleceğin devlet başkanı Stalin de benzer düşünceleri dile getirmiştir. Stalin’in 1937 den itibaren neler yaptığı bilinen bir gerçektir. Aslında devrim öncesinde dava arkadaşı olan bu iki liderden, Stalin’in daha sonra yaptıkları, Lenin’in 1920’li yıllarda ne yapmak istediğinin de kanıtı olmaktadır. Nitekim Stalin, 1913 yılında yazmış olduğu bir makalede “*geri kalmış halkların birleştirilmesi*” gereğinden bahseder. Bu birleşme hiç kuşkusuz asimilasyon anlamına gelmekte ve her yolun denenmesi için bir hareket planı içermektedir (Stalin 1951: 351, Grenoble 2003: 35). Yukarıda da değindiğimiz üzere, bu tür hareketlerin asıl hedefe ulaşmada bir basamak olduğunu ve nihai hedefe ulaşmak için halklara özgürlük veriyormuş gibi yaparak aslında onları tuzağa düşürmek anlamına geldiğini ve bunun bir “merhale” olduğunu görmek gerekmektedir (Grenoble 2003: 35). Lenin’in üstü kapalı vermiş olduğu hak ve özgürlüklerin gerçek manası, Stalin’in adı geçen makalesinde açıkça ifade edilmektedir. Lenin’e göre işçi hareketine hizmet ettiği sürece milliyetçilik faydalıdır. Bu fayda ile neyi ve hangi milliyetçiliği kast ettiği elbette daha sonra ortaya çıkacaktır. Lenin, Orta Asya’yı dil merkezli Cumhuriyetlere bölerek yerel milliyetçiliğin yükselmesini sağlarken, Türk dünyasının dile dayalı birliğini de parçalamış oluyordu. Onun milliyetçilik iyidir düşüncesi işte tam bu noktada anlam kazanıyordu. Çağatay Türkçesi gibi birleştirici bir yazı geleneğine rağmen, Lenin, bu yüzeyde özgürleştirici hareketi, bazı İlminski ekolü mensubu aydınlar eliyle, halka yaymış oldu.⁷ Lenin halkların kardeşliği ve milletlerin bütünleşmesi projesini yürütürken, Orta Asya’nın hemen her bölgesine Rus okullarını da yayıyordu. Kısmi serbestlik içerisinde halk kendi okullarını da açabiliyor ve ana dilini öğretebiliyordu. Ancak Foucault’nun dediği gibi denetim, disiplin, hiyerarşik gözetim, ceza ve normalleştirici yaptırımların katkısı ile gelen komünist hükümetin ekonomik, ideolojik, askeri ve siyasi *iktidarı*, yerli halkın dönüşmesini ve iradi olarak çocukların gelecek kaygısı ile Rus okullarına yönlendirilmesini sağlıyordu. Benzer şekilde Lenin, halklara kendi dillerini öğretebilecekleri mesajını verirken, Rusça’nın tek devlet dili olması gerektiğinin üzerinde ısrarla duruyordu. Hatta göstermelik okullarda ve göstermelik derslerle Türk olmayan öğretmenlere, Türk lehçelerini öğretme görevleri veriyordu. Bu anlamda denetim mekanizmasını bilerek ve isteyerek çalıştırmıyor, o okullarda neler okutulduğunu araştırmıyordu. Türk topraklarına dışarıdan gelen başta Ruslar olmak üzere insanlar, yerli dili öğrenmeyi bir kayıp olarak görüyorlardı. Nitekim, örneğin, Kazakistan’da 1989 sayımlarına göre Kazakça bilen Rus sayısı onca yıl geçmesine rağmen yüzde birin üstüne çıkamamıştır.

Normalleştirilmiş süreçte Türk lehçelerini öğretme işi sürekli başarısızlıkla sonuçlanırken, Rusça yükselen bir değer haline geliyordu. 1940’lara gelindiğinde

Rusçayı ana dili seviyesinde bilen insan sayısı her Türk Cumhuriyetinde farklı olmakla birlikte yüzde kırklara kadar ulaşıyordu. Lenin gelenegini, sistemli bir şekilde dönüştürerek temsil eden Stalin, okullarda yerel dil öğretilmesi, yabancılara kurslar düzenlenmesi yönünde adımlar atıyor görüntüsü veriyordu. Örneğin 1927 yılında Ruslar başta olmak üzere yabancının devam etmesi için Özbekçe kursların açılmasını istemişti. Avrupalı 25.000 işçinin bulunduğu Özbekistan’da, açılmış olan bu Özbekçe kurslarına katılan kişi sayısı sadece 1700 idi. Çoğu yabancı, bunun bir zaman kaybı olduğunu ve Özbekçeyi öğrenmenin kendilerine bir fayda sağlamayacağını düşünüyordu (Smith 1998: 57). Zira işletmelerin hemen tamamı Sovyet kontrolü altındaydı ve dil de Rusçaydı. Lenin’in *milletler kardeşir ve özgürce birbirini tanıyarak ve severek yaşamalıdır* türü söylemlerinin dillendirildiği 1920’li yıllarda özellikle Rus olanlar, toprağını elinden aldığı insanları aşağılıyor, dillerini öğrenmenin aşağılık bir duygu olduğunu dile getiriyorlardı. Bu bir bakıma George Orwell’in *Hayvan Çiftliği* romanında dillendirdiği bir geçişe işaret ediyordu. Yani *bütün hayvanlar eşitti ama bazı hayvanlar (domuzlar) daha eşitti*.⁸ “Bir komünist parti yöneticisi olan Dimens, *Rus işçilerinin yerli dili öğrenmesi için zorlama yapamayız* diyordu” (Smith 1998: 57). Göstermelik açılan kurslarda yerli halkın dili normalleşmenin gerçekleşmesi için öğretiliyordu, ancak “Okullarda Rus öğretmenler yerli halkın diline karşı saygısız davranıyor, aşağılıyor, bu dilleri öğretmeyi de reddediyorlardı. Narkompros⁹ bile Rus öğrencilerinin yerli halkın dilini öğrenmeyi bırakmalarını ve kendi dillerine dönmelerini istiyordu. Bu süreçte Rus çocuklar yerli dillere hiçbir zaman saygı duymadılar. Örneğin, “bir Rus öğrenciye Tatar Türkçesi’ni öğrenmenin kendisine kazandıracak şeyin ne olduğu sorulduğunda, Tatarca’nın, ancak pis bir barakada, şeytanla fakir / aciz birini nasıl keseceği hakkında pazarlık yapmak için kullanılabileceği bir dil olduğu cevabını vermiştir” (Smith 1998: 57). Yani o öğrenciye (bir Rus öğrenciye) göre, Tatar Türkçesi kötü ve aşağılık işler yapmak için ve şeytanla konuşmak için kullanılan bir aşağı dildi. Bu fikirlerin ailede temellendiğini ifade eden Smith, özetle şu tespitleri yapar. Birey henüz genç yaşlarda bunları aileden öğrenmektedir. Bu nedenle Rus şovenizmini sadece yüksek tabaka okumuşlarda değil, bizzat bireyin içinde aramak gerekmektedir. Foucault *iktidardan* bahisle, her yerdedir ve bireyin içindedir tespitinde bulunurken, işte böyle bir dönüşümü göstermek istemiştir diyebiliriz. Lenin ve sonra Stalin bazı toplantılarda ve özellikle okullarda kardeşlikten bahsederken, okul ders kitaplarını bu türden bir anlayışla şekillendirirken; çocuk, aileden ve sistemin öznelerinden aldığı eğitimle yerli halka (Türkler başta olmak üzere) ve onun konuştuğu dile karşı tamamiyle olumsuz bir tavır takınmaktadır. “Bu (ise), kitle mantalitesinden kaynaklanmaktadır. Sovyet hükümeti dış dünyaya işçi sınıfının dayanışmasını tavsiye ederken, içeride alt kimliğe karşı her çeşidi ile düşmanlık

sergilenmektedir” (Smith 1998: 58). Yani uzak ülkelere karşı ilan edilen aşk, içerde, toprağını paylaştığı (aslında işgal ettiği) komşuya (ya da onların tabiriyle dost halklara) karşı söz konusu olmamıştır.

Rus ve Sovyet hükümetlerinin işgal ettiği topraklarda başvurdukları yöntemler ve bunların yansımaları noktasında zaman zaman değişken bir oluşumun ortaya çıktığını yukarıda gördük. Buna göre, Çarlık Rusyası sömürgeci ve yok edici politikalarını uygularken eğitimi ve dili çok önemsemiştir. Bunun için de ilk şart olarak okullaşmayı görmüştür. Bolşevik devrimine kadar geçen süreçte gittikçe daralan bir mengene görüntüsü çizen Rus *iktidar* mücadelesi, Lenin’in söylemleri ve devrimin hedefleri doğrultusunda bir gevşeme göstermiştir. Foucault’nun deyimi ile *iktidarın* ilk normalleşmesi olarak adlandırabileceğimiz bu dönemde, okul açılmaya ve okullarda zorunlu olmasa da büyük oranlarda Rusça öğretimine devam edilmiştir. 1924’de Stalin *iktidara* geçince eşitliğin ve kardeşliğin sözde kaldığı anlaşılmaya başlanmış ve yerli halk hem dilleriyle hem de kültürleriyle medeniyetsiz bir yığın olarak algılanmıştır. Her ne kadar Stalin de Lenin gibi örneğin 1936 yılında çıkarmış olduğu bir yasa ile (Anayasanın 12. maddesi), yerli halkların dillerini kullanmalarını garanti altına almış ise de, 1937 yılında çıkarmış olduğu başka bir yasa ile bütün okullarda Rusça öğretimini zorunlu hale getirmiştir. Bu tarihlerde “Rus dili vasıtasıyla komünizme daha çabuk ulaşılacağı söylendi. Onun için Moskova’nın talimatları doğrultusunda, örneğin, *Kazakistan Komünist Partisi Merkezi Komitesi* 5 Nisan 1938’de Kazak okullarında Rusçanın mecburi olarak okutulması konusunda bir karar aldı” (Hasanulı 1992: 67). Parti’nin yerli ayağında *iktidar*, ağırlığını Rus dilinden yana koyarken, Türklerin de yoğun olarak yaşadığı yerlerde bırakın zorlamayı, Rus olanlara herhangi bir teşvik veya tavsiyede dahi bulunmadı¹⁰ (Eşmuhammetov 1991, Kara 2006, Tatimov 1990: 72). Bu bir bakıma Lenin’in yerli halka ana dilinde eğitim verilmesi serbestliğinin sonu anlamına gelmektedir. Bütün okullarda Rusçanın zorunlu hale getirilmesi, Cumhuriyetlere bölünmüş olan Türk halkının ana diline vurulmuş en büyük darbelerden biri olmuştur. 1940’lara kadar geçen süreçte bütün hazırlıkları yapmış olan Sovyet imparatorluğu, kendince normalleşme sürecine girildiğini görünce İmparatorluğu tek bir dil ile idare etmenin gereğini böylece belirgin hale getirmişlerdir. Bu dönemde neredeyse ana dilinde eğitim yok olma noktasına gelmiştir.

Sovyetler Birliğinde dil ve eğitimde üçüncü aşamaya Kruşçev döneminde geçilir. Stalin’in Rusçayı zorunlu hale getirmesine karşın ana dilinde eğitim yasasını da yürürlükte tutması, Ruslaştırma adına büyük bir adım olmakla birlikte yeterli olmamıştır. Atlatılan ikinci dünya savaşı, hem yerli halklarda büyük huzursuzlukların ortaya çıkmasına neden olmuş, hem de yaşamaktan başka gayesi olmayan, çocuklarına daha iyi bir gelecekten başka bir şey

hedeflemeyen aileler, bir anlamda büyük bir paradoksun içerisinde kalmışlardır. Bu paradoksa 1958-59 yıllarında Kruşçev'in eğitimde yapmış olduğu reformlar neden olmuştur. "24 Aralık 1958 yılında Sovyetler Birliği Hükümeti kapsamlı bir eğitim reformu gerçekleştirdi. 1959 yılının baharında *Otonom Cumhuriyetler Birliği* kendi okul sistemlerini şekillendiren bir yasa daha kabul etti (Bilinsky 1962: 20-35). Dil öğretimi ve ana dilinde eğitim ile ilgili köklü bir değişiklik içeren bu yasalar ile eğitim dili seçmeli hale getirilmiş ve çocuğunu hangi tür okula göndereceğine ailelerin karar vereceği bir şekle bağlanmıştır. Böylece ana dilinde zorunlu eğitim yasa yürürlükten kaldırılmıştır. Sovyet *iktidarının* önce ayarlayıcı, baskı kurucu ve takip edici *iktidar* anlayışının en önemli halkasının normalleştirme teknikleri olduğunu Foucault'nun bakış açısı ile vermiştik. Kruşçev, Foucault'nun her *iktidar* için öngördüğü bu gerçeği, Türk dili konuşan anne ve babaların zihinlerine, hissettirmeden şırınga etmiş ve böylece ana dilini yasaklamadan kullanım dışına itmiştir. Yani yaklaşık elli yıl içerisinde halkının neredeyse yarısı çift dilli olmuş bir millet, *iktidarın* dolaylı baskılarının (ekonomik ve ideolojik baskılarının) da etkisi ile zorunlu ama trajik bir seçim ile karşı karşıya kalmıştır. İçinden çıkılmaz bir paradoksu barındırmaktadır bu seçim. Halk ya ana dilini seçecektir ve her zaman aşağı tabakada kalmaya, ezilmeye, yoksulluğu çekmeye devam edecektir, ya da çocuğunu Rusça eğitim veren okullara göndererek gelecek neslini Ruslaştıracaktır. Bu yasanın önemli bir sonucu olarak, özellikle şehir merkezinde yaşayan Türk aileler çocuklarını bilim yapılacak tek dil olarak öğrendikleri ve kabul ettikleri Rusça ile eğitim yapan okullara göndermiştir. Bundan sonra, ana dilinde eğitim giderek azalmaya başlamış, hatta bazı küçük topluluklar ana dillerini kaybetmişlerdir (Wright 1999: 1, Krendler 1989: 53-62). Burada çok önemli bir gelişme daha olmuştur. Daha önceleri lise seviyesinde de ana dilinde eğitim verilirken, ana dilinde eğitim tamamen ilköğretim seviyesine inmiştir. Bu zamana kadar zaten yüksek eğitim dili olma noktasına gelmemiş olan ana dili, sosyal siyasi ve ekonomik alanlarda kullanılan Rusça karşısında normal iletişim dili veya tören (seremoni) dili seviyesine gerilemiştir. Üstelik ana dilinde eğitim için ayrılan ders saati sayısı giderek Rusça lehine azaltılmıştır. Bunun neticesinde çocuklar ana dili öğreniminde iyice zayıf duruma düşmüş, hatta girdikleri sınavlarda başarısız bile olmaya başlamışlardır.¹¹ *Özbek Komünist Partisi* resmi gazetesi olan *Pravda Vostoka*, 31 Ağustos 1957 tarihli nüshasında şöyle bir bilgi geçer. "Birkaç bölgede yapılan ana dili sınavında Özbek çocuklarının % 60'ı başarısız olmuştur." Sovyetlerin Rusça lehine gerçekleştirdikleri bir diğer atılım ise yavaş yavaş yerli okulları Rus okullarına dönüştürmek olmuştur. Kalan okullarda da yerli dil öğretim oranı iyice düşmüştür. Örneğin, 1961 yılında Özbekistan'da ortaokul seviyesinde altı saat olan Özbekçe dil dersi Rusça lehine iki saate çekilmiştir. Tataristan'da ise, 2 Ağustos 1958 tarihli *Uçitelskaya*

Gazeta (Öğretmen Gazetesi), Tataristan'daki Tatar Türkçesi ile eğitim veren okulların akıbetini şöyle duyurur. "Birçok Tatar Okulu kapatıldı... Bu okullar aşamalı olarak önce Rus Tatar okullarına dönüştürüldü, akabinde Rus okulluna çevrildi."

Buraya kadar, Sovyetlerin dil ve eğitim politikalarının işleyiş biçimini ve işlevini iktidar mücadelesi bağlamında verdik. Bundan sonra en önemli içselleştirme aracı olan ders kitaplarının metot ve işlevlerine geçebiliriz.

İktidarın Normalleştirme Araçları: Ders Kitapları

Yukarıda Sovyet yönetiminin ve Komünist Partisi'nin iktidarını gerçekleştirme ve meşrulaştırma sürecinde başvurduğu yöntemler ve uyguladığı dil politikaları üzerinde durduk ve eğitimin temel taşları olan ders kitaplarından kısaca bahsettik. Şimdi yukarıda kısaca değindiğimiz iki ders kitabını içerikleri ve hedefleri doğrultusunda ayrıntılı olarak ele alabiliriz. İncelemeye konu olan biri Kazak ve Rus çocuklar için yazılmış, diğeri Özbek ilkökul çocukları için yazılmış iki ders kitabı işte bu dönemde (üçüncü normalleşme sürecinde)¹² basılmış ve okutulmuştur. Her iki kitapta da doğrudan *ana diline* (Türk dili) veya milliyete ait kuşatıcı (hatta imha edici) bir yaklaşım sergilenmemekle birlikte, dimağların üst kültür alanında (Sovyet kültürü) şekillenmesi ve çocuğun kendisi için yapay bir şekilde kurgulanmış dünyayı ve geleceği unutkan bir anlayışla algılaması bakımından oldukça zorlayıcı olmuştur. Biz bu iki ders kitabı ile en başta, iktidarın bireyin hayatının bütün kesitlerine nasıl sızdığını veya sızma eyleminde bulunduğunu çok açık bir şekilde görüyoruz. Nitekim bizi bu çalışmaya iten nedenlerden biri de Özbek ders kitabında yer alan bir hikâye olmuştur. *Çirâyli Tülki* (Sevimli Tilki) adlı bu hikâyeye (s.105), Sovyetlerin, ilkökuldan başlayarak iktidarını normalleştirme ve toplumu kendi hesabına dönüştürmesi ve Ruslaştırması adına önemli bir hikâyedir. Bu kitapta dikkat çeken bir diğer husus da Lenin'in bir resminin bu hikâyeden bir önceki sayfaya (bir tesadüf değilse) çok ustaca yerleştirilmiş olmasıdır. Lenin'in sempatik bir biçimde resmedildiği 104.¹³ sayfanın hemen arkasından, 105. sayfaya, onun insancıl yönünü öne çıkaran bir hikâyenin yerleştirilmiş olması meşrulaştırma ve normalleştirme tekniklerinin uygulanışı adına çok önemli bir planlamadır. Lenin, 104. sayfadaki resimde, okuldaki bir bayramda, *Ârçâ Bâyrâmi*, çocukları kucağına alarak seven bir insan ve lider olarak çizilmiştir. Sayfanın hemen arkasında verilen *Çirâyli Tülki* hikâyesinde ise, Lenin, insancılığı ile ön plana çıkarılarak, bir *rol modele* dönüştürülmüştür. Bu hikâyeye, hem konusu hem verilmiş biçimi hem de sunulduğu yer bakımından, titizlikle ve ustalıkla hazırlanmış planlanmış bir iktidar alanını oluşturmaktadır diyebiliriz. Kendisine hayranlıkla ve mutlu gözlerle bakan çocukların arasında duran ve insan ve çocuk sevgisi ile dolu olduğu izlenimi uyandıran resimdeki Lenin, hikâyede, ava çıkan ama hayvanları bile öldürmeye

kıyamayan bir lider olarak anlatılıyor. Lenin, avcılarının kovalayarak önüne (öldürme mesafesine) kadar yaklaştırdıkları tilkiyi öldürmez. Tilki fırsattan istifade ederek kaçır. Hayretler içersinde yanına gelen arkadaşları, tilkiyi niçin vurmadığını sorduklarında, Lenin'in verdiği cevap, Sovyetlerde, Rusların yaptığı bütün kötülüklerin çocuk dimağlardan silinmesi için mutlak bir tesir bırakacak niteliktedir. Oysa okul bir Özbek okuludur ve öğrenciler de Rus olmayan çocuklardan oluşmaktadır. Lenin arkadaşlarına gülererek şöyle cevap verir: “*Köñlim bolmädi, cüdä çirâyli ekän.*” (105) ‘*Gönlüm razı olmadı, (tilki) çok güze / masum idi*’ diyerek, çocukları en can alıcı yerden yakalamaktadır. Farklı biçimlerde okunabilecek olan bu parça, aslında derin anlamı itibarıyla çok önemlidir. Bu misali bir metafor gibi algılasak, Lenin, burada, *benim yüreğim çok yufkadır, bir hayvanı bile öldüremem* anlamına gelen bir duruş sergilemiştir diyebiliriz. Metaforun altında yatan ve çocuklara verilen mesaj ise daha önemlidir. ‘*Bir hayvanı bile öldürmeye kıyamayan bir lideriniz var sizin. Böyle bir lider nasıl olacak da insanı öldürebilecek?! Eğer Lenin ile ilgili olumsuz bilgilere sahipseniz değiştirin, o, sadece insanları değil hayvanları bile çok sevmektedir.*’ Bu anlayış ya da metot hem bütün kitap boyunca, hem de Kazak ders kitabında benzer şekillerde tekrarlanmaktadır. Şimdi kitapların bu anlamda incelenmesine geçebiliriz.

İki Kitap Tek Hedef: Ruslaştırmanın Keşif Kolu

Her iki ders kitabı da 1962 yılında, her iki Cumhuriyetin başkentinde (Almatı ve Taşkent) ayrı ayrı basılmış olmalarına rağmen tek bir elden çıkmış gibidir. Türk çocukları aynı tezgâh tarafından şekillendirildiklerini biliyorlar mıydı bilemiyoruz, ama gerçek olan birbirinden habersiz toplulukların aynı düşüncüyü inşa etmek için birlikte çalıştıkları olmalarıdır. Bu doğrultuda, *Büyük Birader*'in cömert eli, birleştirici olarak Rus olmayan halkalara uzatılacaktır, en azından bu hayali el, tarihçiler ve edipler tarafından inşa edilecektir. Nitekim, “konu olarak ediblerden, ‘Büyük Kardeş’¹⁴ Rus milletinin Rus olmayan milletlere, iyilik ve yardımlarının ele alınması ve büyük nisbette Rus ediplerden yapılacak tercümelerin yayınlanması yoluna gidilmesi istenmiştir” (Rıza 1965: 50-51). Basımına her iki Cumhuriyetin Eğitim Bakanlıklarının karar ve şekil vermiş olmasına rağmen, hem seçilen konular hem de konuların işleniş biçimleri nerdeyse birebir örtüşmektedir. Örneğin her iki kitapta yer alan iki hikâye, nerdeyse birbirinin aynısıdır. Paylaşmanın erdeminin anlatıldığı bir olay, Özbek *Oqış Kitâbi*'nda *Meniñ Uğlim* (17) adıyla verilen hikâyede, Kazak *Tili* kitabında da *Menim Ulım* (76) adıyla verilen hikâyede yer alır. Bazı yönlerden birbirinden ayrılmakla birlikte, hikâyelerde paylaşımda bulunan öğrencilerin adları bile aynıdır ve adlar Rus adıdır. Hikâyeleri anlatan kişi, her iki kitapta da bir Rus annedir ve paylaşımı gerçekleştiren de oğul *Oleg*'dir. Yardıma ihtiyacı olan çocuğun adı, her iki hikâyede de yaygın bir

Rus adı olan *Grişa*'dır. Benzer şekilde, Özbek *Oqış Kitâbi*'nda "Ot Öçirivçilär İti" (45), *Kazak Tili* kitabında "Örtşil İt" (127) adıyla verilen hikâyelerin konuları birebir örtüşmektedir. Her iki hikâyede de evi yanan bir kadının içerisinde kalan çocuğunu ve daha sonra da çocuğun bebeğini kurtaran bir köpek anlatılmaktadır. Lenin, Parti ve Sovyet Ordusu gibi iktidarın mutlak işareti olan konular bir yana, genel insan tabiatına ait bu tür konular bile üretim tezgâhının tek olduğunun bir kanıtıdır. Zira Sovyet Hükümeti ve Komünist Partisi ülke topraklarında yapılan her hareketi tanımlama ve denetleme gücüne ve araçlarına sahip olduğunu, en tepedeki *iktidarın* izni ve haberi olmadan aşağıda her hangi bir eylemin gerçekleşmesinin mümkün olmadığını yukarıda tartışmıştık. Eğitim alanındaki iktidarın yapılanmasında bunu açıkça görebiliyoruz.

Sovyetlerde, başlangıçta, eğitim faaliyetleri *Sovyetler Birliği Yüksek ve Orta İhtisas Bakanlığı* ile *Sovyetler Birliği Eğitim Bakanlığı* tarafından yürütülmüştür. Bu iki bakanlık yetersiz görülmüş olacak ki 1950'lerden itibaren, eğitimin eğitimini yapacak ve stratejiler geliştirecek bir akademiye ihtiyaç duyulmuştur. Yeni eğitim politikalarının üretilmesi ve özellikle çocuk ve genç yaşta olan bireylerin daha etkin bir programdan geçirilmesi için çalışmalar yapmak üzere *Pedagojik Bilimler Akademisi* kurulmuştur. İktidarın bu önemli araçları, hiç kuşkusuz tepeden aldıkları direktifleri eksiksiz ve kesintisiz bir biçimde aşağıya yansıtacak ve uygulanıp uygulanmadığını denetleyeceklerdi. Bu birimler her ne kadar her Cumhuriyetinde ayrı ayrı yapılanmış iseler de temelde tek bir projenin ayaklarını oluşturuyorlardı. Nitekim "Bu kuruluşlar, müfredat programlarını ve ders kitaplarını hazırlamakla vazifeliydi. Bütün bu çalışmalar mutlaka Moskova'daki Sovyet Komünist Partisi'nin tasdikinden geçerdi. Böyle bir eğitim sistemi Rus dilinin Rus olmayan milletlerin Cumhuriyetlerine daha çabuk sızmasını ve bu Cumhuriyetlerin halklarını Ruslaştırma, dilce asimile etme imkânlarını sağladığı için son derece dikkatle hazırlanıp uygulanmıştır" (Saray 1999: 312-313). Merkezde şekillenen ders kitaplarında yer alacak konular da elbette benzerlikler arz edecektir. Her bir ders kitabında iktidarın üretildiği mekanizma, iktidarı koruyan ve kollayan alanların inşası için uygulanacak politikalar ve nihayet iktidarın hareket alanını meşrulaştırıcı teknikler öne çıkarılacak ve işlenecektir.

Böylece ders kitaplarında, arkadaşlık, yardımlaşma, çalışkanlık, sevgi, dostluk¹⁵ gibi genel insan tabiatına ve ahlakına uygun olayların anlatıldığı parçaların yanında; okulu, sınıfı¹⁶, doğayı, doğadaki canlıları, doğadaki hayatı (*Kolhoz* başta olmak üzere) anlatan parçalar da önemli bir yer tutmaktadır. Görünüşte insan ve insana ait özellikler ön plana çıkarılsa da, aslında, bu kitaplarda *iktidara* ait gizli ve önceden planlanmış mesajlar daha belirgin olarak kendini hissettirmektedir. Foucault'nun, *kılcala işleyen iktidar* modelinin

oluşum safhasını bu kitaplarda rahatlıkla görebilmekteyiz. Bu nedenle kitaplarda, normal parçalar arasına serpiştirilmiş olarak Lenin, Sovyet Ordusu, Vatan (Sovyet toprağı), Devrim, Savaş Yıldönümleri ve Mayıs kutlamalarına bol bol yer verilmektedir.

Bizim de asıl üzerinde duracağımız konular, Sovyet ideolojisini yansıtan siyasi içerikli bu parçalardır. Bu parçalar kuşkusuz, Lenin'in *çok millet, çok dil, ancak tek ideoloji, tek devlet* anlayışına hizmet eden bir hüviyet göstermektedir. Her iki kitapta da dış dünyanın bütün olumsuzlukları, Sosyalizmin en çok başvurduğu yöntemlerden biri olan *unutkan bir tarih anlayışıyla* verilmektedir. Hem tarihin hem de yaşanan zamanın bütün olumsuzlukları ve özellikle Kazak ve Özbek halkları üzerinde oynanan Ruslaştırma oyunlarına değinilmeden, okuma parçalarında, barış dolu bir dünyada mutluluk oyunu oynayan çocuklardan oluşan bir dünya oluşturuluyor. Bu anlamda *iktidar*, Foucault'nun ifade ettiği gibi, kendi gerçeklerini ve olumluluklarını öğreten veya hissettirmeden dayatan bir yapıya dönüşmektedir. Ders kitaplarında ustaca gizlenmiş olan *iktidar*, neyin yapılıp neyin yapılmayacağına ve neyin önemli ve neyin önemsiz olduğuna çocuklar adına karar verirken, çocuk (ya da birey) adına vermiş olduğu ve uygulanmasını istediği bu kararları da kurumları (burada okul) aracılığıyla denetlemiş olmaktadır. *İktidar*, toplum hayatının tüm seviyelerinde varlığını hissettirdiği için bireyi ve onun hareket alanını adeta kuşatmış ve daraltmıştır. Rus olmayan kültürü yok sayan bir *iktidarın* varlığı nedeniyle, Kazak ve Özbek Türkleri, kökleri bin yıllar ötesine giden zengin bir dil ve sözlü edebiyata sahip, tarihte pek çok badire atlattmış, savaşlar kazanmış, kahramanlar çıkarmış, destanlar yaratmış bir millet olmalarına rağmen, hiç bir şekilde kendi öz varlıkları ile öne çıkarılmamıştır. Bu yok sayışın tarihi, devrimin ilk yıllarına kadar gider. Özellikle Stalin, Rus tarihi lehine yerel tarihi men etme yoluna gitmiştir. "Özellikle Komünist Rusya, 1937'den sonra edebiyat, dil ve sanatta eskiyi çağrıştıran her şeyi men etti" (Gömeç 2003: 187). Örneğin, "Kazak Türkleri, ana dilinin yanı sıra, milli tarih şuurundan da koparılmaya çalışıldı. Zaten, Sovyetlerin Rus olmayan milletlerin tarihinin yazılmasında izlediği politika bu milletlerin tarihinin olmadığını ispatlamaya yönelikti" (Kara 2006: 28-29). Türk soyunun her bir kolu için karar veren *iktidar*, tezgâhında dokuduğu ders kitaplarında, kahraman olarak Lenin ve diğer Sovyet liderlerini öne çıkarmış, hiç bir Türk kahramanını söz konusu etmemiştir. Nitekim kökü mazide olan bir milletin Ruslaştırılmasının imkânsız olduğunu bilen *iktidar*, bunun zorla ve baskı ile olmayacağını da biliyordu. Gönüllülük esas olmalıydı, bunun için de öncelikle mazi genç dimağlardan silinmeliydi. Bunun için ise şöyle bir yol izlenmeliydi: "Milli kültür' milli mazi ile ilgiye dayanarak kendi başına gelişme imkânlarına yer vermemeli" Sovyet okullarının vermek istediği "milli" kültür muhtevası kayıtsız şartsız sosyalist, yani komünist ideolojisine tabi bir kültür olmalıdır.

Sovyetler Birliği'nin Rus olmayan bütün halklarını bu kültür yoluyla birleştirme çabası, Stalin'den sonraki devirde daha fazla kuvvet bulmuştur. Burada, işin enteresan tarafı şudur ki, birleşme Rus dilinde ve kültüründe olmaktadır, olması istenmektedir” (Saray 1999: 174). Nitekim “26 Aralık 1950’de *Pravda*’da yayınlanan bir makale ile Cumhuriyetlerin tarihinin Büyük Rusya ile işbirliği açısından ele alınması hususunda bir direktif verildi. Yani Moskova’ya, Rusları gücendirecek bir şey yazılmamasına ve söylenmemesine özen gösterilecekti” (Gömeç 2003: 187). “Bu meyanda 1943, 1949 ve 1978 senelerinde yazılan Kazak Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti Tarihleri, Kazak Türklerinin tarihini Marksist ve Leninist görüşler doğrultusunda ele alarak, kabile ve bağların birbiriyle çatışması şeklinde göstermeye çalışmaktaydı” (Magavin 1991: 5–7).

Bütün bu anlayışların yansımalarını ders kitaplarında rahatlıkla görebilmekteyiz. Örneğin, Kazak dili ders kitabında, “*Bizdiñ Klasımız*” (18) parçasında “*Bizdiñ klas ülken jänä jarıq. Onıñ qabırğalarında jaqsı ramal suretter ilüli tur... Qabırğada ulı kösem Leninniñ portreti ilüli tur.*” ve “*Bizdiñ Klas*” (110) parçasında “*Bizdiñ klas ülken jänä jarıq. Onıñ qabırğalarında jaqsı ramal suretter ilüli tur. Ol suretter- Ulı atalarımız Marks pen Leninniñ suretteri...*” Çoğul bir kişilik adına söylenen, *ulı atalarımız Marks pen Lenin*, sözleri, Kazak ve Rus halkının en büyük atalarının Marks ve Lenin olduğu yönündedir. Özbek dili kitabında Türklük veya Özbeklikle ilgili herhangi bir unsur yer almazken, Kazak dili kitabının sonuna doğru Kazak akını Abay’dan çok kısa olarak bahsedildiğini ve bir resminin (211) sunulduğunu burada zikrederim. Buna karşın, rejimi anlatan diğer pek çok resmin yanında, Lenin’in resmi Özbek dili kitabında dört kez, Kazak dili kitabında üç kez sunulmaktadır.

Her iki ders kitabında öncelikle Lenin’in çocukluğu anlatılmakta, onu övücü şiirler sunulmaktadır. Çocuklara örnek olması için yazılmış olan Lenin hikâyeleri, onu bir model olarak yansıtmayı amaçlamaktadır. Burada çocuklara, *siz de böyle çalışkan olun* yüzey mesajının altında yatan asıl hedef ise Lenin ve diğer Sovyet liderlerinin kusursuzluğunun öne çıkarılmasıdır. Bu bağlamda, hedeflenen bir diğer nokta ise Türk çocuklarının Rus ırkına ve kültürüne karşı derin bir hayranlık duygusu ile bakmalarını sağlamak olmalıdır. Özbek kitabında “*V. İ. Lenin Qandäy Oqıgän Edi*” (V. İ. Lenin Nasıl Okudu) (10) parçası ile Kazak ders kitabında “*Volodya Ilyanov (Lenin)*” (47) parçası onun çocukluğunu ve kusursuz bir öğrenci oluşunu anlatmaktadır. Her iki parçada da Lenin çok çalışkan, dikkatli ders dinleyen, öğretmeninin sorularına her zaman doğru cevap veren, dürüst, terbiyeli, yardımsever, neşeli, arkadaşları tarafından çok sevilen bir çocuk olarak tasvir ediliyor.¹⁷ Bu Parçaları destekleyici mahiyette aralara serpiştirilmiş Lenin şiirleri onun değişik yönlerini ön plana çıkarmayı amaçlamaktadır. *Kazak Tili* kitabında şu tarzda yazılmış pek

çok parça yer almaktadır: “Üyimizde törimizde / Portrette turğan kim / Kimniñ jüzi tanıs bizge / bizge jaqın turğan kim / Bul Lenin babamız / Bul Lenin danamız / Bir balanı bawır basıp¹⁸ sonşa jaqsı körgen kim / barlıq jerden mektep aşıp / baqşa salıp bergen kim / Bul Lenin babamız / Bul Lenin danamız.” (80) “qolin sozıp, tur qarap / “avrorı” unimen / Lenin sözü bastadı / Oktyabrđın tuymen / jaynaydı otan aspanı (213) Aylaydı Bizdi Lenin şiiirinde ise şu mısralar ye alır; “Ulı Lenin kületin / balalarmen birge oynap / meyrimin tögetin / keleşeğin künde oylap/ Kamkorşı edi ömirde / ıstık edi keñ quşaq / sol quşaq bizdi bugın de / Aylaydı künde uqsap.” (260) Benzer şekilde, Özbek *Oqış Kitâbı*’nda da Lenin, şiiirlerle övülmekte ve yüceltilmektedir. “Oqış kerek dep Lenin / Berdi Bizlergä tälüm.” (5) Oktyabriyat şiiirinde, “Qızıl yulduzçä taqqan... Leniñi Oktyabriyat” (13), Bizniñ Vätän şiiirinde, “Halklar yaşaydı erkin / birbirigä mehrیبân / Sovetlär vätänidän Bährä âlädi cehân / İliç nuri pârläydi...”(40) Meniñ Vätänim şiiirinde, “Halqlär erkin şâd / Leniñi ävlâd / Mehnätlä âbâd / Meniñ vätänim.” (51)¹⁹ Açıkça görüldüğü gibi sadece Lenin ve onun kurduğu sistem yüceltilmekte, vatan olarak da Özbekistan değil, tüm Sovyet toprağı çizilmektedir.

Gerçekte, her iki kitapta yer alan bütün parçaları tek bir metne dönüştürmek mümkündür. Devrim öncesinden ve yerli halkın tarihinden hiç bir şekilde bahsetmeden oluşturulmuş parçalar, baştan sona bir devrim tarihinin, çocukların seviyesine indirgenerek anlatılması gibidir. Nitekim Lenin’den sonra Ekim Devrimi, Sovyetlerin Almanlara karşı yapmış olduğu savaşlar ve Sovyet Ordusunun kahramanlıkları, vatan olarak Sovyetler Birliğinin tarif edilmesi, 1 Mayıs İşçi Bayramı ve bu bayramın her yıl coşku ile kutlanması anlatılmaktadır. Çocuklar sanki ilk olarak Sovyetler Birliği ile tarih sahnesine çıkmışlardır. Bu nedenle en büyük bayram olarak 1 Mayıs kutlanmaktadır. İşçi Bayramı’nın kutlanması ile ilgili ayrıntılı bilgilerin verilmesi, çocukların en mutlu günü olarak bu günün sunulması, iktidarın kılcal damara kadar işleminin en büyük işaretlerinden biridir. Kitaplarda en çok yer verilen konulardan olan Sovyet ordusundan, vatandan ve liderlerden bahsedilirken, Türklere ait hiç bir unsurun yer almaması unutkan tarih anlayışının bir tezahürüdür. Bu da elbette nedensiz değildir. Nitekim, “Kazak edebiyatında milli ruhu aksettirecek eserler yasak edilmiş ve Türk şivelerinde Sovyet ruhunda, *proletarya* ve *Kolhoz* edebiyatı yaratılması için edip ve şairlere direktifler verilmiştir.” (Rıza 1965: 50-51) Böylece çocuk kendi öz tarihine ait hiç bir bilgi edinmeden yetişecek ve kimliğini kaybederek Ruslaşmış olacaktır. Kazakistan’da olduğu gibi Özbekistan’da da dil ve eğitim gözetim altında tutulmuş, tarih hafızlardan silinmiştir. “Sovyet tipi vatandaş yetiştirmeye yönelik eğitim sistemi, aynı zamanda gençleri, Sovyetleştirmeye daha doğrusu Ruslaştırmaya yönelik bir kültürün içine sürüklemiştir. Kendi ana dillerinden ziyade Rusçayı öğrenmek mecburiyetinde kalan Özbek gençleri, hayatlarını kazanmak ve

daha iyi bir iş sahibi olabilmek için hem Rusçayı hem de Rus kültürünü iyi öğrenmek durumunda bırakılmıştı. Sovyet sistemi bununla da yetinmemiş, Özbek Türklerinin kendi milli kültürü ve tarihi ile ilgili ne varsa uzun süre yasaklamıştır. Uluğ Bey'den ve Ali Şir Nevayi'den bahsetmek Özbekler için cezai müeyyideler taşıyordu. Buna uymayanlar, burjuvazi milliyetçi, gerici vb. gibi ithamlarla karşılaşılıyor ve kendileri sosyalist düşmanı olarak halka teşhir ediliyordu" (Saray 1999: 314). Bütün bu tedbir ve zorlamalara rağmen, milli tarihe duyulan ilgi 1951'de alınan tedbirlerle engellenemedi. 1954'te Taşkent'te toplanan Sovyet Tarihçileri Konferansında Kruşçev, Türklerden milli tarihleriyle ilgili yazdıkları şeyleri inkâr etmelerini istedi. "Bununla birlikte, 1958 tarihinde, Kazakistan Eğitim Bakanlığı halktan gelen baskılar karşısında, ortaokullarda Kazak tarihinin okutulmasını kabul etmek zorunda kaldı" (Bacon ty: 225). Durum böyle olsa da bu tarih kitaplarının çoğu yine iktidarın kurmuş olduğu sistemin birer ürünü olarak ortaya çıkarıldı. Milli bilinci uyandıracak, Türk halklarını birleştirecek, tarih bilincini canlı tutacak eserlerin ortaya konması yine de çok zordu. Çok fazla derine inmeyen, yüzeysel bir tarih bilinci yerleştirilmeye çalışıldı. Buna karşın bu yıllarda çok güçlü bir Rus ve Sovyet tarihçiliği vardı. Türk çocukları Sovyet tarihinde oldukça bilgili idiler ve bu bilgiyi çoğu kez isteyerek ve iştahla öğreniyorlardı. Bunun hem psikolojik hem sosyolojik hem de ekonomik nedenleri vardı. Bu sebeplerden yukarıda kısmen bahsettiğimiz için burada tekrara düşmek istemiyoruz. Bütün bu anlayışların neticesi olarak ortaya çıkan ders kitaplarına daha başka açılardan da bakabiliriz. Sovyetler kendi iktidarına ait her bilgiyi elbette ki açık açık vermemiştir. Asıl başarılı olduğu alan hissettirmeden bilinçleri şekillendirdiği alandır. Örneğin, bir ders kitabında baharın anlatılması, kırdan ve hayvanlardan bahsetmesi aslında çok masumane ve olağan bir hadisedir. Ancak metinlerin altında verilen ya da verilmeyen mesajlar daha önemlidir. Şimdi baharın anlatılmasına bir bakalım.

Her iki kitapta da dikkat çeken en önemli noktalardan biri de baharın anlatılış ve tasvir ediliş biçimidir. Bahardan bahsederken bir bahar ayı olması nedeniyle Mayıs ayı devrimle bağlantılı olarak sık sık söz konusu edilmektedir. Oysa Orta Asya Türk millet ve topluluklarının en önemli bahar bayramı olan Nevruz Bayramı hiç söz konusu edilmemektedir. Buradan da çok iyi anlaşıldığı üzere, Türk halklarının birleşmesine vesile olacak ve tarihi köklerini hatırlatacak hiç bir unsura yer verilmemelidir düşüncesi bireye hissettirilmeden bünyeye yerleştirilmiştir. Bir yandan ana dilinde eğitim serbestliği getirilirken, tarih birliğine yol açacak, Türkleri bir araya getirecek bütün unsurları göz ardı etmek, Sovyet İmparatorluğunun en büyük çelişkisi olmuştur. Birleştirici unsurların silinmesi bir yana mevcut birleştirici ve uyandırıcı unsurların veya bilgilerin ortadan kaldırılması için çabalar sarf edilmiş, emirler verilmiş, politikalar uygulanmıştır. Yukarıda bahsettiğimiz üzere, 1954'de Taşkent'te toplanan 'Sovyet Tarihçileri

Konferansı'nda özellikle Türkler'den daha önce milli tarihleri ile ilgili yazdıkları husuları inkâr etmeleri istenmişti.²⁰ (Saray 1986: 85-92)

Baharla ve 1 Mayıs'la verilen Rus kültüründe birleşme mesajına karşın, Türk kültüründe birleşmeyi sağlayacak en önemli unsurlardan olan dilin parçalandığını yukarıda söylemiştik. Görünürde ana dilinde eğitim hakkı, Türk halkları için olumlu gibi görünse de birliğin bir daha birleşmemek üzere parçalanması anlamına gelmektedir. Geriye bu birliği sağlayacak, *fikirde* ve *işde* birlik şiarı kalmaktadır ki, *İktidar*, onu da yazmış olduğu ders kitaplarında yok etme mücadelesi vermiştir. İncelediğimiz ders kitaplarının yazarlarının Kazak ve Özbek Türkü olduğunu da burada zikrelelim. Gaspıralı'nın *dilde birlik* düsturunun yok edilmesinden sonra, geriye kalan *fikirde* ve *işde* birlik düsturları da bir bakıma yerli öznelere yardımcıyla *Komünist fikirde*, *Sosyalist idealin gerçekleşmesi işinde birlik* şekline dönüştürülmüş olmaktadır. 1962'de Moskova'da, *Sovyet Tarihçileri Birlik Toplantısı*'nda Sovyetler Birliği Komünist Partisi üyelerinden B. N. Ponomarov'un tarihçilere karşı konuştuğu şu sözler çok ilginçtir: "Sovyet tarihçisi, geniş tarihi perspektifi hesaba katmalıdır. Bu ışık altında objektif olarak kendi milletlerinin Rus milletiyle yakınlığının ve Rusya ile birleşmelerinin olumlu manasını ortaya koyacak ve açıklamaya çalışacak olan Sovyet tarihçilerinin bu gayretleri her türlü yardıma hak kazanmış olacak ve bu yardımı görecektir" (Gömeç 2003: 187-188). Örneğin, Özbek ders kitabındaki *Dostlik* (3) başlıklı şu şiir ile bu dönüşüm yansıtılmaktadır. "*Ulug ânâ vâtändä / yaşaymız hür bahtiyâr / säflärimiz müstähkâm / Dostligimiz bârkarâr / Kündän küngä ârtädi / bu vätängä muhâbbât / bizni baxtiyâr qılğan partiyägä miñ rahmät.*" Merkezinde Komünist Partisi'nin bulunduğu soyut ve genel bir vatan anlayışı sözkonusudur burada. Her iki kitapta da vatandan tam olarak kastedilenin Sovyetler Birliğinin tamamı olduğu anlaşılmaktadır, yani her biri ayrı birer Cumhuriyet olan Türk toprakları vatandan sayılmamaktadır. *Kazak Tili* kitabında "*Otan Bizniñ Anamız*" (259) adlı parçada "*Bizdiñ otanımızda türlü xalıktar bar. Olardıñ bäre özara dos, tatu turadı*" denilerek, Sovyet toprağı işaret edilmektedir. Benzer şekilde Özbek Türkçesi *Oqış Kitâbı*'nda "*Bizniñ vätän*" (40) adlı şiirde, "*Yäşnägän vätänimiz / baxt vâ şâdlık quçağı / bizgä äziz / muqaddäs / uniñ âltin tuprağı / Halklär yaşaydı erkin / birbirigä mehribân / Sovetlär vätänidän bâhrä âlädi cehân*" denilmektedir. Bu şiirde görüldüğü üzere kastedilen vatan Sovyetler toprağının tümüdür, Özbekistan değildir.

Kitaplarda üzerinde en çok durulan konulardan biri de *Sovyet Ordusudur*. 23 Şubat, *Sovyet Ordu Bayramı* olarak kutlanmaktadır. Bu bayram vesilesi ile Sovyet ordusunun kahramanlıkları anlatılmaktadır. Burada aslında bir ayrıntı gibi görülen ama çok sık vurgulanan bir bilgi yer almaktadır. Sovyet ordusunun Alman *faşistlerine* karşı kazanmış olduğu zaferler bütün ihtişamı ile sözkonusu edilirken, orduya *Komünist Partisi*'nin rehberlik kıldığı vurgusu

belirgin bir biçimde yapılıyor. Özbek dili kitabında *Sovet Armiyası* (36) adlı parçada, “*Bu kūrāşāgā cānācān Kommünistik Partiyamız rāhbārlik qıldı*” denilmektedir. Yani hayatın ve huzurun yegâne koruyucusu *Sovyet ordusu-dur, dolayısıyla komünizmdir* mesajı verilmekte çocuğun gözünde bu iki unsur yüceltilmektedir. Bu parça özetle şöyle devam ediyor. “Bütün halk ordumuza yardım etti. Sevgili Sovyet Ordusu için işçiler fabrikalarda silah ve alet yaptılar, *Kolhoz*larda ise asker için erzak yetiştirdiler. Sovyet ordusu düşmanı perişan etti, vatanımızı kurtardı. Biz Sovyet Ordusunu seviyoruz... Sevgili Sovyet Ordumuza şan şerefler olsun.” (36) *Kazak Tili* kitabında da Sovyet Ordusu önemli bir yer tutar. Hatta zaman zaman slogan niteliğine büründürülen bazı sözler parçalar arasına serpiştirilmiştir. *Sovet Armiyası* adlı parçanın hemen altına yerleştirilmiş bir slogan şöyledir: “*Jasasın quvatti, jeñilpaz Sovet Armiyası!*” (68) Sovyet Ordusu’nun söz konusu edildiği parça ise şöyledir “*Sovet Armiyası Otanımızdı qorğaydı. Sovet Armiyası- quvatti, jeñilpaz. Sovet Armiyasının soldattarı -batır. Olar öziniñ Otanın süyedi.*” (68) Başka bir parça yine *Sovet Armiyası* adını taşımaktadır. “*Sovet Armiyası 1918 jılı qırıldı. Sodan beri bul armiya süyikti Otanımızdın şekarasın qorğan keledi... 1941 jılı Nemis-faşisteri bizdın elimizge karşı soğıs aştı. Osı soğısta bizdın süyikti armiya köp elderdın xalıqtarın faşisterdın quldığanın qutardı... Sovet xalqı öz armiyasın jaqsı köredi. Öytkeni xalqımızdın baqıttı ömiri men beybit eñbegin Sovet Armiyası korğan keledi.*” (126) Burada dikkat çeken iki nokta daha vardır. Birinci nokta: Almanların doğrudan Kazak ya da Özbek toprağına saldırdığı imajını oluşturmaktır. Sovyet toprağı çok büyüktür ve düşmanın Kazakistan’a veya Özbekistan’a gelmesi için önce Moskova’dan geçmesi gerekir. Yani asıl saldırı Rus toprağına yapılmıştır. Oysa burada bilinçli bir unutturma ile uyutma gerçekleşmektedir. Diğer nokta ise Sovyet devriminin iki önemli dayanağını oluşturan işçi sınıfı ve *Kolhoz* sistemidir. Bu parçada halk olarak yansıtılan aslında işçiler ve büyük yıkımlar neticesinde oluşturulan *Kolhoz* çiftlikleridir. Parçada savaşın bu iki unsur sayesinde kazanıldığı bilgisi verilerek Türk çocuğu zihinsel olarak dönüştürülmek istenmektedir. Kolektif çiftliklerde savaş zamanı hayatın nasıl etkilendiğini ve hangi şartlarda ordunun beslendiğini anlatan pek çok yayın (romanlar başta olma üzere) bulunmaktadır. Bunlar içerisinde Türk soylu halkların edebi ürünlerine dikkatle bakmak yeterli olacaktır. Bütün bu acıların unutturulduğu savaş sonrası yeni nesil, ders kitaplarındaki bu tür kahramanlık hikâyeleri ile sistemin mükemmelliğine inandırılarak, dönüştürülmektedir.

Üzerinde en çok durulan konulardan doğa hayatı, doğada var olan hayvanların tanıtımı şeklinde veriliyor. Şehirde oturan çocukların bilmedikleri hayvanları tanımaları için bu yaklaşım isabetli olurken, her defasında *Kolhoz*ların övülmesi basit bir olgu değildir. *Kolhoz* hayatının öne çıkarılması *iktidarın* sessiz ama derinden bireyi bünyesine katması için kullanılmaktadır. Sovyet

hükümetinin önem verdiği konulardan biri de çocuğun doğa ile başbaşa yetiştirilmesi, böylece deneyim kazanmasının sağlanması idi. Bu kitaplar sonuçta, *Kolhozları* öne çıkararak, çocukları hem doğaya açmakta hem de bu çiftliklerin ne kadar gelişmiş bir yapıya sahip olduğunu, insanların makineler ile ne kadar mutlu olduğunu göstermek istemektedir. *Özbek Dili Oqış Kitâbi*'nda *Kolhoz Dälâsidä* (95) adlı parçada modern bir çiftlik ve dolayısıyla modern bir ülke görüntüsü oluşturulmaktadır. Geçmişin *Kolhoz* yıkımları hiçbir şekilde söz konusu edilmeden makineleşmiş bir müreffeh hayat bu çiftliklerde sergilenmektedir. Savaş zamanı ordunun en büyük destekçisi ve önemli tahıl ambarı olarak anlatılan *Kolhozların* otuzlu yıllarda kaç kişinin hayatına mal olduğu ve hatta mal olmaya devam ettiği böylece unutturulmaktadır. Oysa *Kolhozlaştırmanın* en yoğun yaşandığı 1930'lu yıllarda milyonlarca kişi yerinden toprağından olmuş²¹ (Tursunbayev 1967: 371, Saray 1999: 163–165), milyonlarca insan *Kolhozlaştırmaya* kurban verilmişti. Hazırlıksız zorunlu göçe ve iskâna zorlanan halk çaresiz kalmıştı. Örneğin bu yıllarda, “Kazak Türkleri için ne yiyecek stoku yapılmış ve ne de barınacak bir yer inşa edilmişti. Sözde yöneticilerin gözleri önünde yüz binlerce Kazak Türkü açlıktan ve soğuktan ölmüştür... O zamandaki istatistiklere göre ölen Kazak Türklerinin sayısı 2 milyonu geçmektedir” (Saray 1999: 165). “Felaket yılları olarak adlandırılan 1920–1938 arasında, Kazak Türklerinin 3 milyona yakın insan kaybına uğradığını görmekteyiz” (Caroe 1967: 163–171). Çocukların babaları veya anneleri tarafından geçmiş yaşantılardaki *Kolhoz* acıları anlatılıyor olsa bile asıl olanın gösterilerek anlatılmasıdır ki bunu da bu ders kitaplarında Sovyet hükümeti tek elden gerçekleştirmektedir. Böylece bu hikâyelerde, kendisi *Kolhoz*da yaşamayan hikâye kahramanları da yakındaki bir *Kolhoz*a giderek oradaki araçları ve elde edilen ürünleri büyük hayranlıklarla seyrederek. Bu kitaplarda, bu tür kolektif çiftliklerin *iktidarın* baskıyı ve denetlemeyi gerçekleştirdiği bir kurum olduğu ile ilgili herhangi bir çağrışıma rastlamıyoruz. Bu anlamda bu çiftlikler ve bu çiftliklerde kurgulanmış olan *iktidar*, kitaplarda merkezi bir otorite veya yasaklayıcı tarafından uygulanan güç değil, bireyler arası ilişkilerden doğan ve kendi hakikat söylemi içinde özne yaratan bir şebekedir. Bu ise aslında dağılmış, şekilsiz, tabansız bir olgudur ama yine de bireylerin psikolojik dünyalarını ve toplumsal kimliklerini oluşturmaktadır. Foucault'nun, *iktidar kendine bir hapisane kurar ve her şeyi tek merkezden denetlemek için hücreleri daire biçiminde kurgular ve böylece bütün mahkûmları denetler, yönlendirir, onlarda gözetlendikleri ve yanlış yaptıklarında cezalandırılacakları hissini uyandırır, şeklinde tasvir ettiği veya tanımladığı iktidar biçiminin en açık olarak ortaya çıktığı yerlerden biri de işte bu Kolhozlar olmuştur* diyebiliriz.

Sonuç

Eğitimi ve eğitimin en önemli aracı olan dili *iktidarını* sağlamlaştırmak ve meşrulaştırmak için kullanan Sovyet liderleri, işe en temelden başlamanın sonuca ulaşmada daha etkili olacağını iyi biliyorlardı. Yukarıda da görüldüğü üzere henüz dimağları kirlenmemiş çocuk beyinleri Rus kültür ve tarihi ile şekillendirerek dönüşümü gerçekleştirmek istemişlerdir. Başta Kazakistan ve Özbekistan olmak üzere, hemen bütün Orta Asya'da bazı bölgelerde kısmen (kasaba ve kırsalda) bazı bölgelerde (şehirlerde) çoğunluk olarak Ruslaştır-mayı başaramışlardır. En azından Ruslara sempati duyan, Rusçayı lingua franka (genel anlaşma dili) olarak kullanan ve ana dilinin yerine Rusçayı tercih eden bir nesli yetiştirmeyi başaramışlardır diyebiliriz. İlkokuldan başlayarak hayatın tüm alanlarına yaydıkları Rus dili ve kültürü ile bireyin *iktidar* içselleştirmesini sağlamış ve böylece milli bilincin ve bireysel uyanışın önünü tıkamışlardır.

Açıklamalar

1. Yerleşirme anlamına gelen bu kavramdan sonra öncelikle Stalin döneminde ortaya atılan ve Kruşçev döneminde üzerinde yoğunlaşılan iki önemli kavram daha söz konusu olmuştur: Siblijenie (yeniden dost olma) ve Sliyaniye (kay- naşma/erime). Bu kavramlar ile Lenin'in eşit şartlarda milli kimlik anlayışı za- manla terk edilecek ve *milletler*, *halka* dönüşerek bir araya gelecek, Rus dili ve kültürü etrafında sosyalist bir *halklar birliği* halinde tek bir *millete* dönüşecektir. Bunu daha en baştan beri dile getiren *iktidar*, baskıcı ve sindirici politikalarının neticesinde normalleştirici bir süreçte daha çok gündemde tutmuşlardır. Zira ders kitaplarında da görüldüğü üzere, ister Kazak olsun ister Özbek olsun halk, milli kimlik, milli tarih ve milli gelecek etrafında değil, Rus kültürü ve tarihi etra- fında bütünleşecektir. Kruşçev'den sonra iktidara gelen Brejnev (1964), birleş- tirme arzusunu ve hedefini daha da ciddiye aldı. Brejnev'in iddiasına göre siblijenie sonuçta tam bir birliğe (yedintsvo) yol açacaktır. Siblijenie ve Sliyaniye hakkında ayrıntılı bilgi için bk. (Bilinsky 1962: 138-157).
2. *Meşrulaştırma* kavramı Sovyetler Birliği bağlamında düşünüldüğünde çok önemlidir, zira hem hükümet hem de Komünist Partisi, başlangıçtan itibaren, hem *iktidarını* yerleşirdiği Rus olmayan milletlere hem de dış dünyaya haklılı- ğını ve meşruluğunu göstermeye çalışmıştır. Bunu iki nedenden yapmıştır: Bi- rincisi içeride sosyalist bir kültürde asimilasyonu gerçekleştirmek, bunu yapar- ken de gelecek tepkileri azaltmaktır; ikincisi, sosyalist düzeni diğer ülkelerde de inşa etmektir. Biz bu çalışmada fazla ayrıntıya inmeyeceğiz, ancak kavram ola- rak *meşrulaştırma* ile birlikte asıl Foucault'un *güç* ve *iktidar* bağlamında kav- ramlaştırdığı ve *iktidarın* oluşması için başvurduğu yöntemlerden olan *normal- leştirme* kavramını kullanacağız.
3. Foucault *iktidar* üzerine değerlendirmeler ve tespitler yaparken kuşkusuz daha çok kapitalist düzende ortaya çıkan mücadelelerden bahsetmekte, *iktidar*ı ve

onun gücünü modern toplumlarda tanımlamaya çalışmaktadır. Böyle olmakla birlikte onun *iktidar* ve aparatları ile ilgili tespitleri sosyalist bir düzeni kurgulayan Sovyetlerde de bütün ayrıntıları ile ortaya çıkmaktadır. Bu nedenle biz burada Foucault'nun *iktidar* ve aparatlarını Sovyetlerin dil ve eğitim politikaları bağlamında zaman zaman model olarak kullanacağız. Zira Foucault, *iktidar*ın gerçekleştiği alanlardan ve yöntemlerden bahsederken, hapisane, okul, fabrika, vb. sosyal alanları sayar. Bunun için modeller geliştirir. Bir milletler hapisanesi görünümünde olan Sovyetler Birliği'nde kapitalist toplumlarda daha belirgin bir biçimde bir *iktidar* mücadelesi yaşanmıştır. Foucault'nun bir model olarak ileri sürdüğü hapishaneler, fabrikalar ve okullar, Sovyetler birliğinde Rus olmayan halkların boyun eğdirilmelerinde gerçek birer araç olarak kullanılmışlardır. Hatta bu çalışmada söz konusu ettiğimiz üzere, okullar ve okul ders kitapları ve ders kitaplarında söz konusu edilen *Kolhozlar* birer *iktidar* aparatı olarak en önde yer almıştır.

4. Herkesi ve her şeyi gözetleme söz konusu olunca George Orwell'in 1984 romanına bir göz atmakta yarar vardır. Romanda herkesi gözetleyen ya da herkese gözetlendiği hissini veren bir Big Brother (Büyük Birader) vardır. Big Brother, Foucault'nun *iktidar*ı ile örtüşmektedir. Orwell'in 1984 romanı dikkatli okunduğunda ve Sovyetlerin Orta Asya'da uyguladığı politikalar ve başvurduğu yöntemler etraflıca incelendiğinde görülür ki Big Brother Rusya'dır. Daha açık ifadesi ile bu o, Komünist Partisi'dir. Bununla birlikte Big Brother aynı zamanda bir kişiliktir, yani *iktidar*ı temsil eden bir bireydir. Bu bağlamda pek çok araştırmacı Big Brother ile Stalin'in birebir örtüştüğü fikrinde birleşmektedir. Gerçekten de Stalin ve politikaları göz önüne alındığında, onun Orta Asya'da herkesin gözetlendiği sanal bir kule ya da hapisane inşa ettiği ve bu kuleden hapisanenin bütün hücrelerine nüfuz edebildiğini görebilmekteyiz. Yarattığı öznelere bütün bir coğrafyayı saydamlastırması ve bürosundan izlenebilir ve müdahale edilebilir hale getirmiştir. Stalin'den sonra *iktidara* gelen Kruşçev, her ne kadar Stalin kadar Big Brother rolüne soyunmamış olsa da o da eline hazır gelmiş olan bu fırsatı çok fazlaca değiştirmeden kullanmaya devam etmiştir. Nitekim, Big Brother'in en iyi gözetlediği yerler olan okullar ve orada okutulan ders kitapları bu saydamlık ve gözetlenebilirlik durumundan nasibini fazlasıyla almıştır. Araştırmacılar, Big Brother'ın, Winston Churchill, Franklin D. Roosevelt, Adolf Hitler ve Joseph Stalin'den izler taşıdığını belirtmekle birlikte en çok Stalin'in bu kalıba uyduğunda birleşmektedirler. Ayrıntılı bilgi için bk. (West 1992: 57-85), (Steinhoff 1975:21-53), (Howe 1984: 25-43, 58-76).
5. Toprak zengini olan Feyzullah Hocaev, Rus işgali sırasında kendi topraklarını korumak için önce Genç Buhara Partisi'ne üye olur. Sovyetler Buhara'yı ele geçirince de şehirde Komünist Partisi'nin başkanı olur. Hocaev ve Komünist partisi'nin Özbekistan'daki faaliyetleri ile ilgili olarak bakz. (Bacon ty: 153).
6. Aşağıda kolektif çiftlikler üzerinde ders kitaplarında verilen mesajlar bağlamında daha geniş durulacaktır. Burada Türk soylu yazarlar tarafından kolektif çiftliklerin zaman zaman söz konusu edildiğini vurgulamak gerekir. Bizce daha çok sembolik olarak ve derin yapıda mesaj içerikli olan bazı roman ve hikâyelerde Sovyetlerin *iktidar* mücadelesini ve normalleştirici tekniklerini görebiliriz. *Kol-*

hozlar söz konusu olunca pek çok hikâye ve roman akla gelse de biz, Cengiz Aytmatov'un *Elveda Gülsarı* adlı hikâyesinin iktidar ve tebaa ilişkisi bağlamında derinlemesine bir analize tabi tutulması gerektiği kanaatindeyiz. Eserde gem vurulmaz (boyun eğmez) bir at olan Gülsarı ile ona gem vurmaya çalışan bir *Kolhoz* başkanının hikâyesi anlatılır. Bu hikâye bile baştanbaşa bir Ruslaştırma tarihini derinlemesine anlatmakta pek çok ipucu içermektedir.

7. Örneğin Kazakistan'da İbray Altınsari, Kazakistan'da Kazakçanın güçlenmesi için büyük bir çaba harcarken, yerel milliyetçiliğin öncülerinden olmuş, genel milliyetçilik ve genel dilin (bütünleştirici Türk dili) önünü tıkamıştır. Sonuçta Gaspıralı'nın *dilde fikirde işte birlik* ideali önemli ölçüde yara almıştır.
8. Yukarıda Orwell'in 1984 romanından bahsetmiş ve oradaki *Big Brother*'in Stalin olduğunun ipuçlarını vermiştik. Benzer durum *Hayvan Çiftliği* romanı için de geçerlidir. Burada da mekân Sovyetler, kahramanlar Ruslar ve diğerleridir diyebiliriz. Biz burada romanının ayrıntılarına inmeyeceğiz, zira Orwell'in iki romanı ve Sovyet iktidarı üzerine bir çalışmamız halen devam etmektedir. Ancak şunu belirtmekte yarar vardır. Tıpkı, *Hayvan Çiftliği*'nde, devrim sonrası yayınlanan bildirgede *bütün hayvanlar eşittir maddesi*'nin (5. madde), domuzların iktidarı ele geçirmesinden sonra, *bütün hayvanlar eşittir ama bazı hayvanlar daha eşittir* şeklinde değiştirmesinde olduğu gibi, örneğin Stalin'de *milletler eşittir* maddesini *Ruslar daha eşittir* şeklinde yorumlayıcı politikalar izlemiştir. Stalin'in II. Dünya Savaşı sonrasında Mayıs 1945'te Rus halkına yönelik yaptığı konuşmayı yukarıda vermiştik. Orada Stalin, herkes savaştı ama asıl öncü ve şerefli halk Rus halkıdır, kadehimi onların şerefine kaldırıyorum tarzında yapmış olduğu konuşma, bunun en basitinden bir kanıtıdır. Yani Sovyetlerde *halklar eşitti ama, Ruslar daha eşitti*.
9. Narkompros (NKP) Sovyetler Birliğinde Devrimden hemen sonra 1917 yılında kurulmuş olan bir kültür kurumudur. Kelime Rusça *Narodny Komissariat Prosveshcheniya* (Halkları Aydınlatma Komiserliği) sözlerinin ilk hecelerinin bir araya getirilmesi ile oluşmuştur. Komisyon milli eğitim ve kültür konularından sorumlu bir kuruldan oluşuyordu.
10. Bunun neticesinde örneğin Kazakistan'da ana dilini bilme, konuşma, kullanma veya benimseme bakımından Rusça lehine büyük bir değişim yaşandı. 1980'lere gelindiğinde kazaklar arasında ana dilini sosyal hayatta kullanma oranının oldukça düştüğü görülür. 1989 verileri, Kazakların % 98'inin Kazakça'yı ana dili olarak gördüğünü ortaya koymakla birlikte, dönemin Kazak aydınları tarafından bu oranın etnik kategorizasyon algısının bir sonucu olduğu ve gerçekte Kazakların % 40'ının ana dilini ya hiç bilmediği ya da çok az bildiği sıklıkla dile getirildi. Buna karşın Kazakistan'da Kazakça bilen Rus oranı % 1'in altındaydı. "1980'lere gelindiğinde Kazakistan'da yüksek okulların tamamında öğretim dili Rusça idi. Bu durum çocuklarının geleceğini düşünen aileleri, onları Kazak Türkçesiyle tedrisat yapan ilkokullara değil, Rus dilinde eğitim veren okullara göndermelerine yol açtı. Böylece yeterince öğrenci bulamayan Kazak Türkçesinde eğitim veren okullar kapandı (Eşmuhammetov 1991, Kara 2006).

Tatimov'a göre, 1980'li yıllarda Kazakların % 25'i (1300 kişi) evinde aile bireyleri ile Rusça konuşmayı tercih ediyordu. (Tatimov, 1990: 72).

11. Radyo Free Europa / Munish "Evaluation and Analyses Department Background Information USSR, p. 8
12. Bu dönemi (Kruşçev dönemi) normalleştirici tekniklerin büyük ölçüde uygulandığı üçüncü normalleşme dönemi olarak görüyoruz. İlki Lenin'in ilk yılları, ikincisi ise II. Dünya Savaşı arifesinde ama çok kısa yaşanmıştır. Bu dönemin normalleşmenin yaşandığı en önemli dönem olduğunu düşünüyoruz. Bunu birkaç nedene bağlayabiliriz: 1. Ülke savaştan çıkmıştır ve halk perişan haldedir, üzerlerine fazla gitmemek gerekmektedir. 2. Stalin dönemi bitmiştir ve yerine Stalin'i eleştiren ve onun yöntemlerinden bazılarını benimsemeyen Kruşçev geçmiştir. 3. Hem hükümetin hem de Komünist Partisi'nin, Sovyetleştirme sürecinin gerçekleşmekte olduğunu, bunun da hakların barışması ve kaynaşmasına vesile olacağına inancını güçlendirmesi, 4. Uygulanan baskıcı politikaların aslında çok fazlaca bir silici etkisinin olmadığı, bunun yerine gönüllü bir kabulün daha etkili olacağı fikrinin yaygınlaşması, 5. Dil ve eğitim politikalarında yerel tarihlerin değil, genel Sovyet tarihinin Rus kültürü ve tarihi etrafında şekillenmesi, bunun için de yerel tarihçilerin kendi tarihlerini göz ardı etmesi gereğinin hatırlatılması. 6. Sovyet devletinin yerel halklardan kendi sözcülüğünü yapacak / yapan lider ve aydın kadrosunu yetiştirmiş olması.
13. Hem bu çalışmanın içeriğine uymadığı, hem de uygun düşmeyeceği düşüncesi-ne sahip olduğumuz için bu iki eserde yer alan başta Lenin ve diğer Sovyet iktidarını temsil eden resimlerin kendilerini burada sunmayı uygun görmedik. Resimleri sunmak yerine kelimelerle tasvir etmenin daha doğru olacağı kanaatine vardık ve bu çalışmayı resimsiz bir formatta ortaya koyduk. Etrafını saran ve bazılarının gözlerinin biçiminden Özbek olduğu anlaşılan, ama Rus görünüşlü çocukların çoğunlukta olduğu bu resimde, Lenin, kısa saçlı 7-8 yaşlarında bir kız çocuğunu koltuklarının altından tutarak havaya kaldırmış ve ona muhabbetle bakar bir şekilde çizilmiştir. Havaya kaldırılan çocuk ve diğer çocuklar gülerек mutlu bir biçimde ve hayranlık dolu gözlerle Lenin'e bakmaktadırlar. Bir baba şefkati ile kucakladığı çocuğa hem büyük bir güven hem de emniyet veren bir duruş sergileyen Lenin, adeta ben sizin babanızım ve haminizim mesajı vermektedir.
14. Yukarıda Orwell'in, *Big Brother*'ından bahsetmiştik. Görüldüğü gibi B. Rıza da aynı kavramı kullanmaktadır. Bu kavram B. Rıza'nın bir buluşu değil elbette, Ruslar ve sonra Sovyetler her zaman kendilerinin Rus olmayanların karşısında üstün ırk ve büyük kardeş (kardeş kavramı da tartışılabilir) olarak görmüşlerdir.
15. İnsana ait bu hasletlerin kaynağı olarak hep (üstü kapalı da olsa) Sovyet liderleri, Komünist Partisi ve Ruslar işaret edilmektedir. Çocuklara Sovyetlerde yaşadıkları için mutlu oldukları ve insanca yaşamayı öğrendikleri mesajı da böylece verilmiş olmaktadır.
16. Her iki kitapta da sınıflar tanıtılırken öğrencilerin baktığı duvarda güzel bir çerçevenin içinde Lenin'in resminin olduğu bilgisi veriliyor. Böylece Türk çocuk, öğrenim hayatı boyunca, kendi milletinden olmayan (hatta milletini hedefe

ulaşmada araç gören) bir lideri tam karşısında görecek ve onu her an hatırlayacak ve selamlayacaktır. Bir kurgu olmakla birlikte, Cengiz Aytmatov'un *Öğretmen Duyşen* hikayesinde bu durum benzer şekilde söz konusu edilmektedir. Ahırdan bozulmuş sınıfı öğrenim yapılır hale getirdikten sonra, Duyşen, ilk iş olarak bir Lenin resmi bulur ve onu öğrencilerin baktığı tarafa asar. Bu bir bakıma hem okulun meşrulaştırılması hem de bir teşekkürün yerine getirilmesi anlamına gelmektedir.

17. Cafer S. Kırimer'in aktardığına göre Lenin lisede ve üniversitede okurken gerçekten de çalışkanlığı ile dikkat çeken bir öğrenci olmuştur. "Lenin'in Lisede, Kazan Üniversitesi'nde Hukuk Fakültesi'nde zeka ve çalışkanlığı ile en çok takdir edilen bir öğrenci olduğu ve Zinovyeft'en haberle günün 15 saatini kütüphanede veya kitaplarla geçirdiğinden bahsedecek değilim..." (Kırimer 1997: 98)
18. Yukarıda, Özbek dili kitabında Lenin'in bir resminden bahsetmiştik. Bu resimde Lenin, sevgi dolu gözlerle çocukları kucağına alan bir lider olarak resmedilmişti, görüldüğü gibi Kazak dili kitabındaki bu mısralar da Lenin'i aynı bakış açısı ile tanıtmaktadır. Yani Türk çocuk, bir çocuğu bağrına basıp, onu seven merhamet duyan kim diye sorduktan sonra cevap olarak, Lenin babamız diyor. Burada dikkat çeken bir diğer nokta ise soruya verilen cevaptır. Öğrenci cevabında bizi kurtaran Lenin'dir veya liderimiz Lenin'dir demiyor, *Lenin babamızdır, Lenin danamızdır* (dâhimizdir) diyor. Böylece Lenin daha özel bir yere oturtulmakta ve iktidar böylece mutlak bir biçimde baba ve bilge olarak içselleştirilmektedir.
19. *Özbek Oqış Kitâbi*: Okumak gerek diye Lenin / Verdi bizlere talim (5) *Ekimci Çocuk Şiiri*: Kızıl yıldızlık takan... Leninci Ekimci çocuk (13) *Bizim Vatan şii*: Haklar hür yaşadı / birbirine Mihriban / Sovyetler vatanından ilham aldı cihan / İliç nuru parladı (40) *Benim Vatanım şii*: Halklar hür mutlu / Leninci evlat / mihnetle abad / benim vatanım. (51)
Kazak Tili kitabı: Evimizde en saygın yerimizde / Portrede duran kim / kimin yüzü tanış bize / bize yakın duran kim / Bu Lenin babamız / Bu Lenin bilgemiz / Bir çocuğu kucaklayıp sevip okşayan kim / her yerde okul açıp / bahçe yapıp veren kim / Bu Lenin babamız / Bu Lenin bilgemiz. (80) ... El tutup hazır durup / "avrora" nidası ile / Lenin sözü başladı / Ekimin toyu ile / vatan asumanı parladı yandı (213) *Lenin Bizi Kucakladı* şii: Ulu Lenin gülererek / çocuklarla birlikte oynadı / bayram yaparak / gelecek günleri düşünerek / Hami idi hayatta / sıcak idi kucağı / O kucak bizi bu gün de / kucakladı büyük zevkle (260)
20. Milli tarih ve milli konular ile ilgili Özbekistan Komünist Partisi Merkez Komitesi I. Sekreteri Peşidov, tarihçilere merkez iktidarın isteklerini şöyle aktarmıştır: "Daha önceleri Rusya'da esir durumda yaşamış olan milletlerin mutluluğu şu ki, onlar Ruslarla bir arada, Rusların kardeşçe yardımı sayesinde, dâhi Lenin tarafından çizilmiş yol üzerinde yürümüşlerdir... Komünist Partisi tarafından yönetilen Rus milleti, ülkemizin bütün halklarını tek bir kardeş aile halinde birleştiren bir kuvvet olmuştur. Rus milleti, bütün Sovyetler Birliği halklarının derin bir saygısını kazanmıştır. Bunun içindir ki bu halklar, haklı olarak onu ağabey diye

- anıyorlar” (İstori Kazakhskogo SSR, Alma-Ata, 1955, S. 1, s. 355), (Saray 1999).
21. Tursunbayev’in verdiği bilgiye göre, 1 Şubat 1930’da Kazak halkının % 35,3’ü, 1 Mart 1930’da ise % 42,1’i *Kolhoz*lara doldurulmuştur. Ayrıntı için bakz., (Tursunbaev 1967: 371) . Ayrıca *Kolhozlaşmanın* aşamaları ve getirdiği yıkımlar için bakz.(Saray 1999: 163-165).

Kaynaklar

- Bacon, Elizabeth (ty). *Esir Orta Asya*. Çev. Tansu Say. İstanbul: Tercüman Yay.
- _____ (1980). *Central Asian Under Russian Rule: A Study in Culture Change*. Ithaca and London: Cornell University Pres.
- Begaliyev, G. ve A. Aydarbekov (1962). *Kazak Tili* (Uçebnik Kazakskovo Yazıka Dlya v-VIII Klassov Ruyskih Şkol) (Rus Okulu V-VIII Sınıflar Kazak Dili Ders Kitabı. Alma Ata: Kazak Milli Okul-Eğitim Bakanlığı Yay.
- Bilinsky, Yaroslav (1962). “The Soviet Education Laws of 1958-1959 and Nationality Policy”. *Soviet Studies* 14(2):138-157.
- Caroe, O. (1967). *Soviet Empire: The Turk of Central Asia and Stalinism*. Toronto: The Macmillan Company Of Canada and London.
- Cyber Ussr. (1999) “Comrade Stalin's toast to the Russian people” *first added 991121, last updated 991121* www.cyberussr.com/rus/s-toast-e.html (İngilizce). 22.03.2008. “Tost Tovarishcha Stalina Russkomu Narodu” www.cyberussr.com/rus/s-toast-r.html (Rusça).
- Egamberdiyev, Mirzahan (2005). “Çarlık Rusyası’nın Türkistan’daki Eğitim Politikası (1870-1917)”. *Gazi Üniversitesi Kırşehir Eğitim Fakültesi Dergisi* 6 (1): 106.
- Eşmuhammetov, S. (1991). “Düniyeni Dübirlerken Dürbeleş”. *Çağ Alaş. Haz. Abdulvahap Kara. Kazakistan’ın Yeniden Doğuşu: 1986 Aralık Olayları*. İstanbul: Ufukötesi Yay. 26.
- Foucault, Michel (2003). *İktidarın Gözü*. Seçme Yazılar 4. İstanbul: Ayrıntı Yay.
- _____ (1979). *Discipline And Punish*. Middlesex: Peregrine Books.
- _____ (1992). *Hapishanenin Doğuşu*. Çev. Mehmet Ali Kılçbay. Ankara: İmge Kitabevi.
- Gömeç, Saadettin (2003). *Türk Cumhuriyetleri ve Toplulukları Tarihi*. Ankara: Akçağ Yay.
- Grenoble, Lenore (2003). “An Overview of Soviet Language Policy”. *Language Policy in the Soviet Union*. Kluwe Academic Publ. 35.
- Hasanulı, B. (1992). *Ana Tili-Ata Mura*. Almatı: Yay.
- Howe, Irving (Ed.) (1983). *1984 Revisited: Totalitarianism in our Century*. New York: Harper Row.
- Kara, Abdulvahap (2006). *Kazakistan’ın Yeniden Doğuşu: 1986 Aralık Olayları*. İstanbul: Ufukötesi Yay.

- Kırimer, Cafer Seydahmed (1997). *Rus Yayılımcılığının Tarihi Kökleri*. Ankara: Türkiye Diyanet Vakfı Yay.
- Krendler, M. (1989). "Soviet Language Planning Since 1953". In M. Kirkwood (Ed). *Language Planning in the Soviet Union*. London: Macmillan. 53-62.
- Magavin, M. (1991). *Kazak Tariyxiniñ Ğlippesi*. Almatı.
- Mcleish, John (1972). "The Soviet Conquest of Illiteracy". *The Alberta Journal of Educational Research* 18: 309.
- Radjo Free Europa/ Munish (1961). "Soviet Language Policy" Evaluation And Analyses Department Background Information Ussr, www.osaarchivum.org/files/holdings/300/8/3/pdf/58334.pdf, 05.06.2009:8.
- Rıza, B. (1965). "Kazakistan'da Milliyetçilik". *Dergi*, Sayı. 41: 50-51.
- Saray, Mehmet (1999). *Yeni Türk Cumhuriyetleri Tarihi*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yay.
- Schlyter, Birgit N. (2001). "Language Policies in Present Day Central Asia". *International Journal On Multicultural Studies* 3 (2): 127-136.
- Shorish, M. Mobin (1984). "Planning By Decree: The Soviet Language Policy in Central Asia". *Language Problems And Language Planning* 8: 35-49.
- Smith, Michel G. (1998). *Language and Power in the Creation the USSR 1917-1953*. Walter De Gruyter Pres.
- Stalin, J. (1951). "Marxism and the National Question". "An Overview of Soviet Language Policy". *Language Policy in the Soviet Union*. Kluwe Academic Publ. : 35)
- Steinhoff, William R. (1975). *George Orwell and the Origins Of 1984*. Ann Arbor: University Of Michigan Press.
- Şerafeddinov, O., T. Sıddıkov ve M. İbrahihov (1962). *Oqış Kitâbi*. (Sekiz Yıllık Mektebning 1-Sınıf Üçün). Taşkent: Delte Neşriyeti.
- Tatimov, M. (1990). "Demografiyalık Derekterge Süyensek". *Navbet. Der. Z. Kıstavbayev*. Almatı: Yyy. 84-91.
- Togan, Z. Velidi (1940). *1929-1940 Seneleri Arasında Türkistan'ın Vaziyet*. İstanbul: Türkiye Basımevi.
- Tonkonogaja, E.P. (1976). "Illiteracy Eradication in the Soviet Union". *Literacy Discussion* 7: 48.
- Tursunbayev, A. B. (1967). *Kollektivizatsiia Sel'skogo Kazakhstana, 1926-1941*. Alma-Ata: Mektep.S. I.
- West, W. J. (1992). *The Larger Evils – Nineteen Eighty-Four, The Truth Behind the Satire*. Edinburgh: Canongate Press.
- Wright, Sue (1999). "Editorial". *Current Issues in Language and Society* 6: 1.

Central Asia as the Focus of the Struggle for Power and Legitimacy: The Language and Education Policies of the Soviet Government

Ferhat Karabulut*

Abstract: In this study we focused on the language and education policies of the Soviet Government and Communist Party concerning Central Asian Turks through the analysis of textbooks used in schools. We tried to examine the struggle for hegemony and power during the process of Russianization. In order to bring to light the struggle for hegemony applied upon Turkic people and to analyze the policies carried out by Russians, we made use of Michel Foucault's work and his model concerning power and its apparatuses. While focusing on the Soviet Government's Central Asian language and education policy, we examined two primary school textbooks (one of the most significant *normalization techniques* of the government) published in Uzbekistan and Kazakhstan in 1962 and attempted to show what kind of a role these books on reading and language learning played in the legitimization of power.

Key Words: Power, hegemony, Soviet Union, Communist Party, Uzbekistan, Kazakhstan, language policy, education policy.

* Celal Bayar University, Faculty Science and Literature / MANİSA
ferhatkarabulut@yahoo.com

Центральная Азия как центр власти и гегемонии: советская политика в области языка и образования

Ферхат Карабулут*

Резюме. Данная работа ставит своей целью проследить политику советского правительства и коммунистической партии, применявшуюся к тюркам Центральной Азии в области языка и образования на примере школьных учебников. Проведен анализ борьбы во власти в процессе русификации. Для выяснения борьбы во власти и анализа проводимой политики, использованы работы и моделирование Майкла Фукаулт, касающиеся власти и аппаратов правления. При исследовании централизованной правительственной политики Советов в Центральной Азии в области языка и образования в качестве самой важной *техники нормализации* власти были проанализированы два учебника, один из которых издан в Узбекистане, другой в Казахстане. Сделана попытка показать роль гегемонии власти на примере изданных в 1962 году книг для чтения и письма, предназначенных для школьников начальных классов.

Ключевые Слова: Власть, Советский Союз, коммунистическая партия, Узбекистан, Казахстан, политика в области языка и образования.

* Университет имени Желал Баяра, факультет естествознания и литературы / Маниса
ferhatkarabulut@yahoo.com